



บทที่ 3

## การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด

(พ.ศ. 2411 - 2453)

เมื่อขึ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายในการบริหารประเทศหลายประการ อันเป็นที่มาของยุคแห่งการปฏิรูป การเปลี่ยนแปลงนโยบายบางประการของรัฐก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทำให้วัดขาดแหล่งที่พึ่งและต้องสูญเสียผลประโยชน์ ในขณะเดียวกันรัฐก็ต้องการปฏิรูปคณะสงฆ์ เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายในการบริหารประเทศของรัฐด้วย ดังนั้นการจะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัดในช่วงระยะเวลานี้จึงจำเป็นต้องศึกษาการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด

### รัฐกับปัญหาการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเห็นปัญหาของการที่รัฐต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ตั้งแต่เมื่อครั้งทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ เนื่องจากเมื่อสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เงินในท้องพระคลังซึ่งมีอยู่ประมาณ 40,000 ชั่งเศษนั้น ต้องแบ่งถวายให้แก่การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ที่รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ค้างอยู่ตามคำขอของพระองค์ เป็นจำนวนมากถึง 10,000 ชั่ง (800,000 บาท) และในแต่ละปีต้องเสียพระราชทรัพย์เป็นกานันตยภัตรแก่พระสงฆ์สูงถึง 80,000 บาท แม้จะไม่ทรงมีพระราชปรารภเสียสละโดยตรง

แต่สิ่งนี้ก็สามารถรู้สึกได้ในพระราชปรารภนั้น<sup>1</sup> แต่พระองค์ก็ยังมีได้ทรงดำเนินการแก้ไข ภัยเหล่านี้แต่ประการใด คงให้การอุดหนุนแก่การพระศาสนาอย่างมากตลอดรัชกาล

ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในต้นรัชกาลก็ทรงดำเนินการ รอยตามแบบอย่างของบูรพมหากษัตริย์ราชเจ้าองค์ก่อน ๆ โดยการให้ความอุปถัมภ์แก่ พระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ เนื่องจากยังทรงเห็นความสำคัญอย่างสูงของพระพุทธศาสนา และคณะสงฆ์

อย่างไรก็ตามเมื่อทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่และภัยจากต่างประเทศ ทำให้รัฐมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินแผ่นดินในกิจการที่สำคัญต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก พระองค์จึงทรงเริ่มเห็นปัญหาที่รัฐต้องแบกรับภาระและเสียค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัดและ สงฆ์ ดังทรงมีพระราชดำรัสว่า

- . . . ค่ายพระอารามใหญ่ ๆ ชำรุดควรจะปฏิสังขรณ์โดยมากแต่เพราะได้ตั้ง
- ทูลกระหม่อมมาเสียช้านานหลายแห่งด้วยกัน จะจับปฏิสังขรณ์ขึ้นพร้อมกันก็ไม่ไหว
- . . . กำลังศรัทธาแลกำลังทรัพย์ กำลังพาหนะแผ่นดินแลเจ้านายข้าราชการ
- ทุกวันนี้ก็ไม่เหมือนอย่างแต่ก่อน ต้องใช้จ่ายเงินเป็นพันด้วยทางราชการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา . . .<sup>2</sup>

ในฝ่ายสงฆ์เองรัฐก็เริ่มเห็นปัญหาการสูญเสียเปล่านั้นของกำลังสงฆ์ที่ไม่เป็นประโยชน์ ต่อพระพุทธศาสนาและต้องการจะแก้ไข แต่ก็ยังไม่สามารถกระทำได้<sup>3</sup>

ในขณะที่รัฐเริ่มตระหนักถึงปัญหาคงกล่าวกำลังเป็นช่วงที่รัฐดำเนินการปฏิรูป การปกครองแผ่นดิน ดังนั้นรัฐจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายการ

## จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>1</sup>พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 417 - 418.

<sup>2</sup>หจข., ร.5 ศ.6/13 (ก,ข,ค) ปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตร พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าพระยารักษ์นบดินทร์, 12 กันยายน ร.ศ.115, หน้า 3 - 4.

<sup>3</sup>หจข., ร.5 ศ.29/2 รายงานประชุมเสนาบดีเรื่องรักษาวัด, 28 เมษายน ร.ศ.118, หน้า 23 - 24.

อุปถัมภ์วัดและสงฆ์ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ ซึ่งปรากฏว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายบางประการของรัฐก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัดอย่างมาก

การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5

ก. การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางสังคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าระบบทาสและไพร่ และระบบการศึกษาของชาติที่จำกัดเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ปรากฏว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐในเรื่องทั้งสองก่อให้เกิดการสูญเสียผลประโยชน์ของวัด ดังนี้คือ

1. การเลิกระบบทาสและไพร่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการเลิกทาสมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 ทรงใช้เวลานานถึง 31 ปีเศษจึงสามารถเลิกทาสได้หมดในปี พ.ศ. 2448<sup>1</sup> การเลิกทาสนี้เป็นผลให้ข้าพระเป็นอิสระด้วย<sup>2</sup> ส่วนการเลิกระบบไพร่ได้เลิกอย่างเป็นทางการเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448)<sup>3</sup> การเลิกระบบไพร่เป็นผลให้ "คนเหล่านี้ (เลิกวัด) ก็ต้องตกเป็นทหารตามพระราชบัญญัติ . . . เพราะตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร เป็นอันล้างเลขต่าง ๆ หมด"<sup>4</sup>

<sup>1</sup> เสื้อทอน สุภโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2518), 97 - 100.

<sup>2</sup> ประชุมพระตำราบรมราชาธิศ . . . , หน้า ข.

<sup>3</sup> อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า 290 - 294.

<sup>4</sup> หจข., ร. 5 ศ. 8. 3/2 พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 5 ตุลาคม ร.ศ. 124, หน้า 6 - 7.

การเลิกระบบทาสและไพร่หลังปี พ.ศ. 2448 นี้ มีผลโดยตรงต่อการล่มสลายของระบบเลขาพระโยมสงฆ์และ ก่อผลกระทบกระเทือนต่อวัดที่มีเลขาพระอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากการเลิกเลขาพระทำให้วัดบางวัดขาดแรงงานที่จะมาทำประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์ของวัด วัดจึงขาดผลประโยชน์ที่เคยได้ ทำให้วัดขาดคนดูแลรักษาความสะอาดและช่วยปฏิสังขรณ์วัด ช่างคนปรนนิบัติรับใช้พระสงฆ์ในวัด และยังมีขาดคนเฝ้าวัดทำให้สมบัติภายในวัดถูกลักขโมย ทั้งวัดก็มีสภาพเสื่อมโทรม รกรุงรัง เนื่องจากขาดคนดูแล<sup>1</sup> แต่ประการที่สำคัญคือทำให้วัดขาดรายได้จากเงินค่าราชการเลขาพระ เนื่องจากในระยะหลัง เลขาพระของวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่นิยมเสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงาน ดังตัวอย่างเลขาพระประทุมเจดีย์ซึ่งมีจำนวน 342 คน เก็บเงินค่าราชการคนละ 6 บาท ได้ปีละ 2,052 บาท เลขาพระป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณบุรีจำนวน 103 คน เก็บเงินค่าราชการได้ปีละ 618 บาท<sup>2</sup> เงินค่าราชการจำนวนนี้ รัฐจะเก็บให้วัดไว้เป็นค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัดหรือค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในวัดเมื่อวัดต้องการก็มาเบิกจ่ายไป แต่เมื่อเลิกเลขาพระ คนพวกนี้จึงกลายเป็นราษฎรสามัญซึ่งต้องถูกเก็บเงินค่าราชการเหมือนราษฎรทั่วไป เงินที่รัฐเก็บได้แทนที่จะเข้าวัดจึงต้องส่งเข้าเป็นเงินผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดิน วัดจึงขาดรายได้ที่จะใช้จ่ายในการบำรุงวัดตามที่เคยได้มา<sup>3</sup> ทำให้หลายวัด

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.29/2 กระทรวงธรรมการถวายเลขาพระวัดสุทัศน์ และจะขอเบิกเงินต่อกระทรวงพระคลังไปใช้ในการรักษาวัด, 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117-28 เมษายน ร.ศ.118.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/32 (พ) เรื่องซ่อมพระปฐม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 2 มิถุนายน ร.ศ.127, หน้า 33-34.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน.

ได้รับความเดือดร้อนจนต้องร้องเรียนมายังรัฐ<sup>1</sup> แม้กระนั้นก็ยังมิมีวัดบางวัด เช่น วัดบวรนิเวศวิหารพอใจกับการเลิกเลกวัด ถึงพระคำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ว่า "เมื่อเลิกเลกวัดในรัชกาลที่ 5 โดยอาการ ดูวัดน่าจะเสียค่าย แต่อันที่จริงกลับหายความยุ่งยั้ง อันเป็นเครื่องรำคาญใจ"<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าการเลิกระบบทาสและไพร่อันเป็นผลให้เกิดการเลิกเลกเข้าพระโยมสงฆ์นั้นดำเนินไปในขณะที่ระบบเลกเข้าพระโยมสงฆ์กำลังเสื่อมลงอย่างมากแล้ว เนื่องจากรัฐและวัดเองก็ไม่สามารถจะควบคุมระบบเลกเข้าพระโยมสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพได้ เลกเข้าพระโยมสงฆ์บางวัดแทนที่จะทำประโยชน์กลับกลายเป็นปัญหาให้แก่วัด จนวัดบางวัดเพื่อหน่ายและต้องการเลิกระบบนี้<sup>3</sup> เนื่องจากปัญหาเลกเข้าพระโยมสงฆ์นี้ในปี พ.ศ. 2442 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ถึงกับกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ขอถวายเลิกเข้าพระโยมสงฆ์ที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ คั้นให้หลวงมหาด และขอเปลี่ยนเป็นเงินช่วยตามจำนวนเลกเข้าพระที่จะคั้นนั้น เพื่อนำเงินมาเป็นทุนไว้รักษาวัด แต่เรื่องนี้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทรงคัดค้าน และรัชกาลที่ 5 ก็ทรงไม่เห็นด้วย เนื่องจากรัฐต้องเสียประโยชน์ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมจึงทรงเสนอวิธีแก้ไขโดยการให้ควบคุมและเร่งรัดจัดเก็บเงินค่าราชการเลกเข้าพระให้ได้ครบถ้วน<sup>4</sup>

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/2 พระพุทธวิริยากร วัดสัจจนารอด ขอถวายพระพรรัชกาลที่ 5, กันยายน ร.ศ.124, หน้า 2.

<sup>2</sup> แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 11, "ประวัติวัดบวรนิเวศวิหาร," หน้า 445 - 456.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.6/10 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์, 11 พฤษภาคม ร.ศ.112, หน้า 12 - 21 และ ร.5 ศ.6/78 ขุนพุทธไธสนำรักษ์, หน้า 2 - 4 และ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมบัตอมรินทร์, 30 เมษายน ร.ศ.120.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.29/1 กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมและเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 24 ตุลาคม ร.ศ.118, หน้า 8 - 9 และพระราชหัตถเลขาตอบ, 24 ตุลาคม ร.ศ.118.



2. การที่รัฐให้วัดและคณะสงฆ์ช่วยรับภาระการศึกษาของชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าจะเป็นพื้นฐานให้การพัฒนาประเทศเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศได้ จึงทรงเร่งให้การศึกษาแก่ราษฎร ในการนี้พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าวัดและคณะสงฆ์จะสามารถช่วยให้การศึกษาของชาติเจริญจะแพร่ขยายไปอย่างรวดเร็วในชนบทได้ อันเป็นจุดประสงค์ของรัฐ ประการที่สำคัญ ทรงเล็งเห็นว่าการอาศัยวัดเป็นโรงเรียน และพระสงฆ์เป็นครูจะช่วยประหยัดงบประมาณของแผ่นดินได้อย่างมหาศาล จึงทรงมอบหมายให้คณะสงฆ์อันมีพระเจ้าญาณชោ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและพระเจ้าญาณชោ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นแม่แรงในการจัดการศึกษาของชาติ<sup>1</sup>

การโอนภาระการศึกษาแก่วัดและคณะสงฆ์นั้น ทำให้มีการเร่งสร้างโรงเรียนตามวัดต่าง ๆ อย่างมากมาย ซึ่งแม้จะเป็นผลดีแก่รัฐ แต่วัดและคณะสงฆ์ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากงบประมาณที่รัฐจ่ายให้แก่วัดและคณะสงฆ์นั้นมีจำนวนน้อยมาก ยิ่งการจัดการศึกษาในหัวเมือง วัดและคณะสงฆ์ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายเกือบทั้งหมด<sup>2</sup> นโยบายนี้กล่าวได้ว่าเป็นพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรู้จักใช้วัดและคณะสงฆ์จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ให้เป็นประโยชน์และเป็นการสร้างภาระค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาของชาติให้แก่วัดและคณะสงฆ์ ทำให้วัดและคณะสงฆ์ต้องนำเอาทรัพย์สินของวัดซึ่งได้มาจากราษฎรไปบำรุงการศึกษา วัดและคณะสงฆ์จึงต้องเสียทรัพย์สินที่สะสมอยู่ไปให้แก่รัฐโดยทางอ้อม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งรัฐได้ดึงเอาทรัพย์สินของวัดและคณะสงฆ์ที่สะสมอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่รัฐ ประการที่สำคัญอีกอย่างคือรัฐได้ใช้วัดและสงฆ์เป็นเครื่องมือของการขยายความคิดและสื่อสาร

<sup>1</sup> ปรคศึกษารายละเอียดของเรื่องนี้ทั้งหมดใน พาสณา กิจถาวร "บทย่อ วิทยานิพนธ์ เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

อุดมการพุทธศาสนา<sup>1</sup> เพื่อคงคุณค่าของระบบศีลธรรมและจริยธรรมของสังคมให้คงอยู่และเน้น  
 ความสำคัญของสถาบันกษัตริย์อันเป็นผลให้อุดมการศักคินายังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่าง  
 เหนียวแน่น

๓. การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐต่อการอุปถัมภ์วัด การที่รัฐกำลังดำเนิน  
 นโยบายปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเพื่อพัฒนาประเทศ ทำให้รัฐต้องทุ่มเทงบประมาณการใช้  
 จ่ายไปเป็นจำนวนมากจนรัฐไม่อาจจะให้การอุดหนุนแก่วัดใด ๆ อีกก่อน นับเป็นเหตุให้รัฐ  
 ต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายการอุปถัมภ์แก่วัดบางประการ จนทำให้วัดต้องเสียผลประโยชน์  
 ดังนี้คือ

1. การเลิกประเพณีพระราชทานผลประโยชน์และเงินค่ากัลปนาแก่วัด  
 จึงเนื่องจากประเพณีที่พระมหากษัตริย์ครั้งอยุธยาทรงถวายที่กัลปนาและผลประโยชน์บนที่  
 กัลปนาแก่วัด ประเพณีดังกล่าวตกทอดต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า  
 เจ้าอยู่หัว ดังปรากฏว่าวัดทางภาคใต้หลายวัดได้อ้างสิทธิในที่นาบริเวณใกล้วัดซึ่งพระมหา  
 กษัตริย์ครั้งอยุธยาถวายให้เป็นที่กัลปนาแก่เจ้าเข้าวัด ตกถึงรัชกาลนี้วัดได้ขอรับเงิน  
 ค่ากัลปนาจากรัฐ แต่เจ้าหน้าที่รัฐไม่ยอมจ่ายเงินค่ากัลปนาที่นาดังกล่าวให้ วัดต่าง ๆ จึง  
 ทำหนังสือร้องเรียนมาขอรับเงินกัลปนา<sup>2</sup> เรื่องนี้กรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงเสนอว่า  
 ประเพณีพระราชทานเงินค่ากัลปนาแก่วัดนี้ควรจะยกเลิกได้แล้วโดยทรงกล่าวว่า

<sup>1</sup> สุรัสวดี เทวาลัย, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวิเทโศบาย  
 ในการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกและการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจการปกครองเหนือ  
 สังคมในประวัติศาสตร์ไทย" อาจารย์สาร 9 (มกราคม 2525), หน้า 67.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/23 (ค,ต) วัดไต้ เมืองไชยา พระเจ้านองยาเธอ  
 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบมิ่งคมพุทธรัชกาลที่ 5, 15 ธันวาคม ร.ศ.125,  
 หน้า 2 - 5.

... ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าไม่ควรจะได้รับพระราชทาน . . .  
 ภายเหตุนั้นโดยสรุปแห่งวิธีพระราชทานกัลปนา คือยกเงินค่าน้ำที่เก็บได้ใน  
 ที่แห่งหนึ่ง พระราชทานไว้สำหรับบำรุงวัดใดวัดหนึ่งตั้งนั้นเป็นประเพณีโบราณ  
 ไม่สมกับวิธีราชการบ้านเมืองทุกวันนี้ แม้เป็นวิธีที่บรมภริยแครงก่อนได้  
 ทรงบัญญัติเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มาในสมัยนี้ก็ควรทำนุบำรุงพระ  
 ศาสนาด้วยกรอย่างอื่น ซึ่งบรมภริยแครงก่อนมิได้ทรงบำเพ็ญเป็นหลาย  
 ประการ แม้จะไปรื้อให้เลิกวิธีพระราชทานกัลปนาเสียทีเดียวก็ไม่เสียหาย  
 ในทางศาสนูปถัมภ์เพราะเป็นแต่เปลี่ยนแปลงวิธี หาได้ละเลิกการทำนุบำรุง  
 พระศาสนาและวัดวาอารามไม่ . . .<sup>1</sup>

ปรากฏว่าเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราช  
 คำรัสว่า "เรื่องนี้ได้ถูกษาในที่ประชุมเสนาบดี ทกลงให้คงเงินค่าน้ำกัลปนานี้เสียตาม  
 ความเห็นที่ว่ามานั้น . . ." <sup>2</sup> ดังนั้นประเพณีพระราชทานเงินค่าน้ำกัลปนาแก่วัดจึงเป็นอัน  
 ถูกยกเลิก ทำให้วัดจำนวนไม่น้อยที่เคยได้รับเงินกัลปนาวัดจากหลวงต้องเสียผลประโยชน์  
 รายได้ไป

2. การพยายามลดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัด ผลจากการที่รัฐ  
 ต้องใช้จ่ายงบประมาณส่วนใหญ่ไปในการป้องกันประเทศและกิจการของรัฐที่สำคัญอื่น ๆ  
 ทำให้รัฐต้องพยายามลดงบประมาณการใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัดลง โดยการตัดงบประมาณ  
 การใช้จ่ายในการดูแลรักษาและปฏิสังขรณ์วัดหลวงสำคัญ ๆ ในกรุงเทพมหานครและหัวเมือง  
 ลง อาทิเช่น การตัดงบประมาณในการดูแลรักษาวัดเทพศิรินทราวาส เป็นผลให้วัดไม่มี  
 เงินที่จะจ้างคนงานดูแลรักษาความสะอาดของวัดได้<sup>3</sup> หรือการที่พระบาทสมเด็จพระ

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/23 พระราชหัตถเลขาถึงกรมตำรวจราชานุภาพ,  
 15 ธันวาคม ร.ศ.125, หน้า 1.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.1/22 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ  
 กรมหมื่นสมมตอมรินทร์, 22 มิถุนายน ร.ศ.111.



จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามตัดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตร ในปี พ.ศ. 2439 ซึ่งแม้พระองค์จะทรงพยายามตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นและเลือกปฏิสังขรณ์แค่ส่วนสำคัญของวัดโดยให้เสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด ก็ไม่สามารถจะปฏิสังขรณ์ได้ เนื่องจากค่าปฏิสังขรณ์ยังสูงเกินกว่าที่รัฐจะอุดหนุนให้ได้ ในที่สุดต้องทรงบอกปิดขอเลื่อนการปฏิสังขรณ์ไปในงบประมาณหน้า โดยทรงอ้างว่าเนื่องจากงบประมาณปีนี้ไม่มีจ่ายให้<sup>1</sup>

นอกจากนี้ยังมีเอกสารอีกหลายชิ้นที่แสดงถึงความตั้งพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะลดค่าใช้จ่ายในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ดังเช่น พระราชดำรัสที่ว่า "ขอให้โยธาตรวจว่าไม่ใช่ปฏิสังขรณ์ให้งาม เป็นแต่พอประทังอย่าให้พัง จะลดเงินลงได้จากนี้มากน้อยเท่าใด"<sup>2</sup> ทรงใช้จ่ายอย่างประหยัดเท่าที่จำเป็นในการปฏิสังขรณ์วัดจุฬาทิศธรรมสภา บนเกาะสีชัง โดยมีรับสั่งให้ลดขนาดอุโบสถให้เล็กที่สุด และถูกก็ให้พอพระสงฆ์อยู่เท่านั้น<sup>3</sup> ทรงตรวจสอบราคาวัสดุที่ใช้ปฏิสังขรณ์วัดอยู่ตลอดเวลา ดังกรณีการบูรณะอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม เมืองกรุงเก่า ถึงกับทรงมีพระราชดำรัสว่า "นึกเฉลี่ยใจว่าจะแพงเกินไปกว่าที่เคยซื้อใช้ที่วัดเบญจมบพิตร . . . เงินลดลง

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ. 6/13 พระบรมราชกระแส เรื่องปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตร 17 ตุลาคม ร.ศ. 115, หน้า 8; พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา, 24 ตุลาคม ร.ศ. 115, หน้า 20 และ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวิเทศมนตรี, 8 มีนาคม ร.ศ. 115.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ. 6/38 (พ) วัดพระพุทธไสยาสน์ เมืองเพชรบุรี พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวิเทศมนตรี, 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123, หน้า 1.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ. 6/18 (จ, ฉ, ซ) เรื่องปฏิสังขรณ์วัดจุฬาทิศธรรมสภา เกาะสีชัง หนังสือกรมราชเลขาการถึงเจ้าพระยายมราช, 18 กันยายน ร.ศ. 129, หน้า 7.

มาได้ เท่าที่กรมโยธาฯว่า 1,000 บาท . . . จึงจะไม่ฉิบหายเปล่า ๆ โดยไม่สม  
ราคา . . .<sup>1</sup>

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีนโยบายในการลดค่าใช้จ่าย  
การปฏิสังขรณ์วัดหลวงสำคัญ ดังนี้

1. เลือกปฏิสังขรณ์วัดหลวงใหญ่ ๆ ที่สำคัญก่อน และไม่ปฏิสังขรณ์พร้อมกัน  
หลาย ๆ วัด เนื่องจากสิ้นเปลืองงบประมาณมาก<sup>2</sup>

2. หาทางให้ขุนนางข้าราชการที่มีฐานะหรือทายาทของเจ้าของผู้สร้างวัด  
มาช่วยรับภาระในการปฏิสังขรณ์<sup>3</sup>

3. เลือกปฏิสังขรณ์เฉพาะส่วนที่สำคัญ ๆ ที่ชำรุดมากจริง ๆ และจะทำให้เกิด  
ความเสียหายได้ก่อน<sup>4</sup>

4. หาทางให้วัดช่วยเหลือตัวเองในการหาเงินมาปฏิสังขรณ์โดยทรงสนับสนุน  
ให้วัดเปิดการเรียกรายหาเงินบริจาคเพื่อปฏิสังขรณ์วัด เมื่อได้แล้วยังขาดเท่าไรจึงทรง  
พระราชทานเงินช่วย ดังพระราชดำรัสที่ว่า "ที่จริงที่เรียกรายยังมีอยู่อีกมาก ถ้ามรรค-

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/37 (จ,ฉ,ช) เรื่องกระเบื้องมุงหลังคาวัดชุมพลนิกายาราม  
หนังสือกรมราชเลขาฯการถึงพระยาราชสงคราม, 9 พฤษภาคม ร.ศ.122, หน้า 12 -  
15.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/13 (ก,ข,ค) ปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตร พระราชหัตถเลขา  
ถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์, 12 กันยายน ร.ศ.115, หน้า 3 - 4.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน; ร.5 ศ.6/56 (พ) วัดพิไชยญาติฯ เจ้าพระยาภาสกร  
วงษ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 24 กันยายน ร.ศ.115, หน้า 12 และ ร.5 ศ.6/8  
(1) วัดบรมวงษิศวราราม กรุงเทพฯ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลสมเด็จพระเจ้าน้อง  
ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระอนุพันธุวงษ์วรเคธ, 13 พฤษภาคม ร.ศ.120, หน้า 1 - 3.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.6/13 พระบรมราชกระแส..., หน้า 8.

นายฉจักษกรเรียรายให้ถูกเบาะแสเห็นจะได้สักบ้าง"<sup>1</sup> และ "ตอบว่าเงินมากนั้นก็ให้คงไว้ก่อนให้ . . . เรียกสมภารมาบอกว่าเงินมากนั้นก็เรียรายเขาช่วยแรงบ้างได้เงินพอจะทำได้ชาคอยู่เท่าไรจึงจะช่วย"<sup>2</sup>

อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงพยายามลบล้างค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัดหลวงสำคัญ ๆ แต่ก็ปรากฏว่าถ้าเป็นวัดหลวงสำคัญจริง ๆ ก็ทรงสนับสนุนให้ปฏิสังขรณ์ ก่อนที่จะเสียหายมากกว่าเดิม ดังเช่นกรณีวัดมหาธาตุ<sup>3</sup> เจดีย์วัดกุเขาทอง กรุงเทพฯ ดังพระราชดำรัสว่า "ฉันเห็นว่าพระเจดีย์วัดกุเขาทองนั้นนับว่าเป็นหลักบ้านหลักเมืองอยู่ (แลนมารก) จึงได้สั่งให้ . . . จัดพนักงานขึ้นไปตรวจ"<sup>4</sup> และวัดที่สำคัญที่สุดคือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งทรงมีพระราชดำรัสว่า

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/30 (ก,ม,ย) วัดโมฬีโลกยาราม หนังสือกรมราชเลขา นุกรมถึงเจ้าพระยาวิชิทวงษ์วุฒิไกร, 25 ธันวาคม ร.ศ.126, หน้า 5.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/13 (ค,ต) วัดตลาดใต้ แขวงเมืองประทุมธานี พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์, 16 กันยายน ร.ศ.122, หน้า 1 และ ร.5 ศ.6/11 (ฉ,น) วัดนวนนริศร เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเชอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, 6 กันยายน ร.ศ.119, หน้า 2 - 5 และ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 14 กันยายน ร.ศ.119, หน้า 7 - 8.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.6/14 (ก,ม,ย) วัดมหาธาตุ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเชอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, 13 มีนาคม ร.ศ.113, หน้า 1 - 4 และ 6 - 7 และ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 10 เมษายน ร.ศ.114, หน้า 10 - 11.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.6/3 (ก,ม,ย) วัดกุเขาทอง กรุงเทพฯ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, 3 พฤษภาคม ร.ศ.123, หน้า 11.

ใจฉันเห็นว่าวัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้ ไม่ควรจะปล่อยให้ชำรุดเลย คอยว่าถ้าปล่อยให้ชำรุดมากไปเพราะเห็นแก่ที่จะต้องเสียเงินน้อยตามรายปี คงจะต้องไปออกเงินปฏิสังขรณ์ใหญ่ครั้ง 1 . . . แต่ที่จะตัดปฏิสังขรณ์นั้นไม่ควรเลย เมื่อวันไปตั้งพระราชอาคันเห็นยักษ์แขนหักไม้สพายในคา อยากรจะใครให้ได้ปฏิสังขรณ์เสีย . . .<sup>1</sup>

นอกจากนี้ยังมีวัดหลวงสำคัญ ๆ คือ วัดพระเชตุพน วัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทน์ พระพุทธบาท (สระบุรี) พระปฐมเจดีย์ "เป็นวัดซึ่งรัฐบาลต้องเลี้ยง"<sup>2</sup> ในกรณีที่มีสามัญชนถวายวัดเป็นวัดหลวงมาก รัชกาลที่ 5 ก็ทรงปฏิเสศที่จะรับ เนื่องจากวัดหลวงมีจำนวนมากแล้วและรัฐไม่ต้องการรับภาระที่จะต้องบำรุงวัดหลวงอีก<sup>3</sup> การพยายามลดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาและปฏิสังขรณ์วัดหลวงสำคัญ ๆ ในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองเช่นนี้ ทำให้วัดหลวงใหญ่ ๆ ต้องประสบกับปัญหาการขาดดุลงบส่วนสำคัญ ๆ ภายในวัดชำรุดทรุดโทรมอย่างรวดเร็ว เนื่องจากขาดการปฏิสังขรณ์ วัดบางวัดไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้เนื่องจากเป็นงานใหญ่ และค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์สูง แต่บางวัดก็พยายามช่วยเหลือตัวเอง แม้จะไม่สามารถทำอะไรได้มากและดีเท่ากับการปฏิสังขรณ์ที่ได้รับจากหลวงก็ตาม

จากการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวของรัฐรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่อการอุปถัมภ์วัด ทำให้เกิดผลกระทบต่อวัดและเศรษฐกิจของวัดอย่างใหญ่หลวง พร้อมทั้งเป็นสัญญาณเตือนภัยแก่วัดถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะตามมา วัดต่าง ๆ เริ่มรู้สึกและเผชิญกับปัญหาการขาดการอุดหนุนจากรัฐ การที่วัดต้องสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับ จึง

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/47 (พ) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (แก้ว) พระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าไชยันตมงคล, 2 มีนาคม ร.ศ.113, หน้า 7 - 8.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.29/1 กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมและเจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 24 ตุลาคม ร.ศ.118, หน้า 8 - 9.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.6/29 (ก,ม,ย) วัดมุลจินคาราม พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์, 2 มีนาคม ร.ศ.121, หน้า 3 - 4.

ทำให้วัดบางวัดเริ่มร้องเรียนถึงความเดือดร้อนที่วัดได้รับ เพื่อให้รัฐหาทางช่วยเหลือแก้ไข ความเดือดร้อนดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัด

### ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัดและการช่วยเหลือของรัฐ

ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัดอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลง นโยบายของรัฐที่ทำให้วัดเสียผลประโยชน์มีประเด็นที่สำคัญคือ

ก. ความขัดแย้งที่เกิดจากการเลิกระบบเสกข้าพระและการชกเชยจากรัฐ กังไค กล่าวแล้วว่า การเลิกระบบเสกข้าพระอันมีผลจากการเลิกระบบทาสและไพร่ ทำให้วัด ขยายวัดเสียผลประโยชน์อย่างมาก จึงเกิดความไม่พอใจ กลายเป็นความขัดแย้งระหว่าง วัดกับรัฐ<sup>1</sup> กังกรณที่เสกข้าพระเขมรจำนวน 250 คน ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของพระ สังฆราชาเขมร 2 รูป ถูกเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นยึดตัวไปใช้ในราชการ ทำให้พระสังฆราชา เขมรทั้ง 2 รูป ไม่พอใจมากได้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพมหานครเพื่อร้องเรียนต่อพระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้คงเสกข้าพระที่เหลืออีก 300 คน เป็นแรงงานวัด แกร์รัฐปฏิเสธ อย่างไรก็ตามรัฐก็ได้ให้เงินทดแทนการเสียเสกข้าพระแก่วัด<sup>2</sup>

หลังจากนั้นรัฐก็ยังคงใช้วิธีจ่ายเงินทดแทนแก่วัดที่ขาดแรงงานวัด อาทิเช่น วัดราชบพิธ ได้ 240 บาทต่อปี แทนเสกข้าพระ 40 คน วัดสุทัศน์ ได้ 1,920 บาทต่อปี แทนเสกข้าพระ 91 คน<sup>3</sup> อย่างไรก็ตามรัฐยังมีได้วางกำหนดกฎเกณฑ์แน่นอนเกี่ยวกับการ จ่ายเงินชกเชยแก่วัดที่ขาดเสกข้าพระ และเนื่องจากปัญหานี้ทวีความรุนแรงมากขึ้น รัฐเองก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นในการชกเชยแก่วัด ปัญหานี้เรื้อรังมาเป็นเวลานานถึง

<sup>1</sup>Craig J. Reynolds, "Monastery Lands and Labour Endowments in Thailand...", p. 200-201.

<sup>2</sup>Ibid., p. 201-202.

<sup>3</sup>Ibid., p. 211-212.



7 ปี จึงได้รับการพิจารณาใหม่จากรัฐ<sup>1</sup> ทั้งนี้เนื่องจากวัดสังฆารต เมืองราชบุรี ได้ทำหนังสือร้องเรียนถึงความเดือดร้อนที่ได้รับและเรียกร้องให้รัฐช่วยเหลือ<sup>2</sup> กรณีวัดสังฆารต ได้กระตุนให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าปัญหานี้จะต้องมีวัดอื่น ๆ ที่เดือดร้อนเรียกร้องมาอีก จึงทรงปรึกษากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงแนะนำว่าควรที่รัฐจะจ่ายเงินชดเชยแก่วัดที่มีเลขข้าพระเป็นรายปีแทนรัชกาลที่ 5 จึงทรงมีรับสั่งให้กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ไปปรึกษาหารือเพื่อคดีวิธีจัดการแก้ปัญหาดังกล่าว<sup>3</sup>

ปรากฏว่าท่านทั้งสองได้แสดงความเห็นว่า กรณีเลขข้าพระเดิมของวัดก็ควรที่จะคงเงินชดเชยแก่วัดไปจนกว่าพวกเลขข้าพระรุ่นนี้จะสูญไป หรือจนกว่าจะถึงเวลาที่กฎหมายกำหนดให้ไม่ต้องเสียเงินค่าราชการต่อไป<sup>4</sup> แต่กรณีลูกหลานของเลขข้าพระท่านทั้งสองมีความเห็นว่าจะถือว่าเป็นสมบัติของวัดไม่ได้เพราะกฎหมายไม่ได้กำหนด ดังนั้นวัดจะมาอ้างว่าวัดเสียประโยชน์ หรือรัฐจะต้องใช้เงินชดเชยแก่วัดไม่ได้ ลูกหลานเลขข้าพระเหล่านี้จึงต้องเป็นคนของหลวงและต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร ดังนั้นกรณีลูกหลานเลขข้าพระรัฐจึงไม่ต้องวินิจฉัยและไม่ต้องชดเชยเงินแก่วัด<sup>5</sup>

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือวัดหลวงที่เคยมีเลขข้าพระและต้องเสียผลประโยชน์ ซึ่งจะทำให้วัดหลวงชำรุดทรุดโทรมและเป็นอันครายต่าง ๆ กรมหมื่นมหิศร-

<sup>1</sup>Ibid., p. 218.

<sup>2</sup>หจข., ร.5 ศ.8.3/2 พระพุทธวิริยากร..., หน้า 2.

<sup>3</sup>หจข., ร.5 ศ.8.3/2 กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยและเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 4 เมษายน ร.ศ.125, หน้า 10 - 20.

<sup>4</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

<sup>5</sup>เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 - 11.

ราชทัณฑ์และเจ้าพระยาวิชิทวงษ์วุฒิไกร มีความเห็นว่ารัฐจำเป็นต้องช่วยเหลือวัดหลวงเหล่านี้ใน 2 ลักษณะคือ

1. จ่ายเงินช่วยปฏิสังขรณ์ ตามความจำเป็น แต่เจ้าอาวาสและมรรคนายกจะต้องรับภาระบอกบุญเรียกรายช่วยด้วย

2. รัฐควรช่วยเหลือโดยการตั้งผู้บริหารดูแลรักษาวัดเป็นการเฉพาะ<sup>1</sup> นอกจากนี้ท่านทั้งสองยังเห็นควรกำหนดคั้งและอัตราเงินช่วยเหลือที่รัฐจะให้แก่บรรดาวัดหลวงสำคัญ ๆ และหลักเกณฑ์ในการช่วยเหลือด้วย

เนื่องจากปัญหาการเล็กละเลาะพระและการชดเชยเงินแก่วัดหลวงที่เสียผลประโยชน์เป็นเรื่องใหญ่ จึงถูกนำเข้าไปประชุมเสนาบดีสภาเพื่อตัดสิน<sup>2</sup> ผลปรากฏว่าที่ประชุมเห็นด้วยกับหลักการของกรมหมื่นมতিศรราชทัณฑ์และเจ้าพระยาวิชิทวงษ์วุฒิไกร ในเรื่องเลิกชำระพร้อมทั้งเพิ่มเติมว่ายังมีเลิกชำระที่เป็นคนของหลวงอยู่ พวกนี้เกณฑ์เอาเป็นทหารได้เลยเพราะเป็นคนของหลวงอยู่แล้ว แต่เลิกชำระเดิมของวัดให้คงเก็บเงินค่าราชการให้วัดจนกว่าคนพวกนี้จะหมดไป และไม่เกณฑ์เอามาเป็นทหาร<sup>3</sup> ส่วนเงินชดเชยแก่วัดหลวงนั้นที่ประชุมเห็นว่าควรเป็นการตัดสินพระทัยของรัชกาลที่ 5 เองว่าจะทรงอุดหนุนแก่วัดข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า จะทรงกำหนดวัดหลวงที่เป็นวัดสำคัญของแผ่นดินที่จะต้องรักษา แต่บางวัดที่มีผลประโยชน์วัดพอบำรุงอยู่แล้วก็จะไม่จ่ายให้ ถ้าจ่ายแก่วัดที่ช่วยตัวเองไม่ได้ วัดที่นอกเหนือจากบัญชีที่ทรงกำหนดแล้ว แปลว่า "ปล่อยไม่รักษา ตามแต่วัดนั้นจะเป็นไป"<sup>4</sup>

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/2 รายงานเสนาบดีสภา เรื่องเลิกชำระ, 17 พฤษภาคม ร.ศ.125, หน้า 24 - 27.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

<sup>4</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

ปรากฏว่าในบัญชีที่รัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดขึ้นและอัตราเงินช่วยเหลือที่รัฐจะ  
จ่ายให้แก่บรรดาวัดหลวงสำคัญ ๆ นั้น ทรงคัดเลือกวัดหลวงที่จะช่วยเหลือรวม 63 วัด  
จากจำนวน 107 วัด และทรงปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม 44 วัด ปรากฏรายละเอียด  
ในตารางที่ 8 ดังนี้

ตารางที่ 8 ชั้นและอัตราเงินช่วยเหลือที่รัฐให้แก่วัดหลวงหลังจาก การเลิกเสกษา  
พระในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2449)

ชั้น	จำนวน วัด	เกณฑ์	อัตราเงินช่วยเหลือวัดละ บาท/ปี
พิเศษ	13 <sup>1</sup>	วัดหลวงสำคัญที่สุดซึ่งเดิมได้ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราช ทานค่ารักษาอยู่แล้วและวัดที่เป็น ที่บรรพบุรุษหรือเป็นที่เจดีย์ สถานสำคัญ	ให้พอควรที่จะรักษาความสะอาด ทั้งจำนวนคนและค่าใช้จ่ายซึ่งจะ ได้กำหนดตามความต้องการ
เอก	4 <sup>2</sup>	วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างใน ที่เปิดเผยหรือส่วนวงดงามแก่ พระนคร	ค่าจ้างคนรักษา 3 คน เดือนละ 60 บาท ค่าซ่อมแซมทาปูนรับ กฐินปีละ 120 บาท รวมปีละ 840 บาท
โท	5 <sup>3</sup>	วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง ในหัวเมืองเพื่อเป็นวัดสำหรับ พระราชวังและวัดที่พระราช วงษา ขุนนางผู้ใหญ่ได้สร้างโดยพระราชา นุญาตหรือทรงอุปถัมภ์ให้สร้างขึ้น	ค่าเงินเดือนคนรักษา 2 คน เดือนละ 40 บาท ค่าซ่อมแซม ทาปูนรับกฐินปีละ 80 บาท รวม ปีละ 560 บาท

ชั้น	จำนวน วัด	เกณฑ์	อัตราเงินช่วยเหลือวัดละ บาท/ปี
ตรี	41	วัดที่พระราชวงษานวงษ์หรือที่ข้าราชการสร้างแล้วถวายเป็นวัดหลวงและวัดนั้นอยู่ในที่สำคัญหรือเป็นที่คงามแก่พระนคร	ค่าเงินเดือนคนรักษา 1 คน เดือนละ 20 บาท ค่าซ่อมแซม รับกรีนปีละ 40 บาท รวมปีละ 280 บาท
รวม	63	-	17,640 <sup>4</sup>
วัดที่ไม่ ได้รับ การช่วย เหลือ	44	-	ไม่ได้เงินอุดหนุน
รวมวัด หลวง ทั้งหมด	107	-	-

หมายเหตุ ร.5 ศ.8.3/2 เงินบำรุงพระอาราม (เลขเข้าพระ) กรมหมื่นเมธีศร  
ราชหฤทัย และเจ้าพระยาวิชิทวงษ์วุฒิไกร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,  
4 เมษายน ร.ศ.125, หน้า 12 และ 14 - 20.

หมายเหตุ 1. คือวัดพระเชตุพน (เดิมได้เงินช่วยปีละ 2,400 บาท) วัดสุทัศน์เทพ  
วราราม (เดิมได้เงินช่วยปีละ 1,920 บาท) วัดราชประดิษฐ์  
(เดิมได้เงินช่วยปีละ 1,200 บาท) วัดราชบพิธ (เดิมได้เงินช่วย  
ปีละ 1,440 บาท) วัดบวรนิเวศวิหาร วัดอรุณราชวราราม  
วัดเบญจมบพิตร วัดราชโอรส วัดกัลยาณมิตร วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ  
(อยุธยา) วัดสุวรรณดาราราม (อยุธยา) พระพุทธบาท (สระบุรี)  
และพระปฐมเจดีย์ (นครปฐม)

2. คือวัดเทพศิรินทราวาส (เก็บได้เงินช่วยปีละ 2,400 บาท)  
วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ และวัดสระเกศ
3. คือวัดระฆังโฆสิตาราม วัดบรมนิวาส วัดชนะสงคราม วัดประยูรวงษา  
วาส และวัดพิไชยญาติการาม
4. ตัวเลขนี้ไม่รวมเงินช่วยเหลือแก่วัดชั้นพิเศษ 13 วัด เนื่องจากไม่ทราบ  
จำนวนเงินช่วยที่แน่นอน

สำหรับการเลิกเลิกข้าพระแม่รัฐจะตกลงให้วัดที่เคยมีเลิกข้าพระเดิมคงได้รับ  
เงินค่าราชการจากเลิกข้าพระเพื่อบำรุงวัดแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่าวัดในหัว  
เมืองยังถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐเก็บเงินค่าราชการเลิกข้าพระไปเป็นเงินผลประโยชน์ของ  
แผ่นดินอยู่อีก ดังกรณีวัดพระศรีมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก เป็นจำนวนเงิน 5,599 บาท  
4 อัฐ<sup>1</sup> และวัดพระปฐมเจดีย์กับวัดป่าเลไลยก์ จำนวน 2,052 บาท และ 618 บาท  
ตามลำดับ<sup>2</sup> แต่ต่อมารัฐก็ยอมคืนเงินดังกล่าวให้เป็นผลประโยชน์ของวัดตามเดิม

จะเห็นได้ว่าการแก้ปัญหาความขัดแย้งของรัฐกับวัดในเรื่องเลิกข้าพระนั้นรัฐเอง  
พยายามประนีประนอมและไม่กล้าจะหักหาญกับวัดโดยตรง จึงจะเห็นได้ว่ารัฐยังยอมให้  
วัดที่มีเลิกข้าพระคงได้ประโยชน์เงินค่าราชการจากเลิกข้าพระเดิมของวัดไปก่อนจนกว่า  
คนเหล่านี้จะสูญไป ทั้งนี้เนื่องจากรัฐเองก็ไม่มีเงินที่จะชดเชยแก่วัดเพื่อให้เลิกข้าพระ  
เป็นอิสระจากวัดได้ทั้งหมด แต่รัฐก็ไม่ยอมวัดหมดเช่นกัน จึงจะเห็นว่ารัฐได้ดึงเอาเลิก

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/45 (พ) วัดพระศรีมหาธาตุ พิษณุโลก พระยาสุริยา-  
นุวัตร กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ 5, 7 ธันวาคม ร.ศ.126, หน้า 28 และพระราชหัตถ-  
เลขาถึงเจ้าพระยาสุริยานุวัตร, 11 ธันวาคม ร.ศ.126, หน้า 126.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/32 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ...,  
หน้า 33 - 34. และหนังสือกรมราชเลขาการ ถึงกรมดำรงราชานุภาพ, 3 มิถุนายน  
ร.ศ.127, หน้า 35.



ข้าพระซึ่งเป็นคนของหลวงเดิมกลับเข้าเกณฑ์ทหารและห้ามไม่ให้มีการสัก เลกข้าพระใหม่อีก ส่วนวัดเองก็ไม่มีอำนาจจะไปคัดค้านรัฐได้ คงได้แต่ขอความช่วยเหลือ ซึ่งพิจารณาใน ระยะยาวแล้ววัดมีแต่จะเสียประโยชน์เพราะเลกข้าพระนับวันมีแต่จะค่อย ๆ สูญหมดไป ในที่สุด

ส่วนการชดเชยเงินช่วยเหลือแก่วัดหลวงที่เคยมีเลกข้าพระหรือที่เคยได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐนั้น จะเห็นได้ว่ามีแก่วัดหลวงที่สำคัญ ๆ เท่านั้นที่จะได้ประโยชน์ วัดหลวงที่ไม่มีความสำคัญมีแต่ทางเสียประโยชน์ เนื่องจากไม่ได้รับเงินช่วยเหลือเลย การจัดสรรคงกล่าววัดหลวงส่วนใหญ่ไม่คัดค้านทำให้วัดหลวงขนาดเล็กไม่กล้าเรียกร้องด้วย วัดหลวงขนาดเล็กเหล่านี้จึงมีแต่ต้องพึ่งตัวเองทางเคียว แม้วัดหลวงที่ได้รับเงินช่วยเหลือ ก็คาดว่าจะได้ประโยชน์ลดน้อยลง ดังกรณีวัดเทพศิรินทราวาส

ฝ่ายรัฐเองกล่าวในระยะยาวแล้ว รัฐมีแต่ทางได้ประโยชน์เนื่องจากสามารถล้มระบบเลกข้าพระได้แม้รัฐจะเสียประโยชน์ในระยะแรก แต่ประการสำคัญคือรัฐสามารถลดงบประมาณค่าใช้จ่ายเพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์และดูแลรักษาวัดหลวงลงได้อย่างน้อยมี 44 วัดที่รัฐไม่ต้องรับผิดชอบ นอกจากนี้ยังสามารถทราบงบประมาณที่แน่นอนที่จะต้องจ่ายบำรุงวัดในแต่ละปีซึ่งก่อนหน้านี้รัฐไม่ค่อยจะทราบรายจ่ายจำนวนมากค่านี้นัก รวมทั้งยังมีสิทธิที่จะไม่ให้เงินอุดหนุนแก่วัดหลวงที่รัฐสืบทราบว่ามีผลประโยชน์สามารถช่วยตัวเองได้ด้วย

ข. ความขัดแย้งที่เกิดจากการลดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัด ผลจากการที่รัฐลดบทบาทและลดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์วัดดังกล่าวแล้ว ทำให้วัดต่าง ๆ ตกอยู่ในสภาวะวิกฤตมีฐานะที่ลำบากและต้องพึ่งตนเองมากขึ้น รัฐเองก็ทราบถึงปัญหาของวัด แม้รัฐจะหาทางช่วยเหลือวัดโดยเฉพาะวัดหลวงที่สำคัญ ๆ อาทิเช่น การให้เงินช่วยเหลือแก่วัดหลวงสำคัญ ๆ ดังกล่าวแล้ว แต่เงินเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะพยุงฐานะของวัดที่ใหญ่โตให้อยู่ได้เหมือนอก็ค

วัดหลวงต่าง ๆ แม้จะไม่พอใจต่อมาตรการของรัฐแต่ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ และไม่กล้าจะสร้างความขัดแย้งกับรัฐ เนื่องจากตระหนักดีว่าถึงอย่างไรวัดหลวง

ก็ต้องอาศัยรัฐให้การอุปถัมภ์อยู่ที่ ความขัดแย้งระหว่างรัฐและวัดหลวงจึงเป็นความขัดแย้งภายในที่ไม่รุนแรง แต่วัดต่าง ๆ ก็เริ่มคิดหาหนทางที่จะไม่พึ่งพิงรัฐแต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพยายามหาทางช่วยเหลือวัดเช่นกัน โดยทรงใช้นโยบายกว้าง ๆ 2 ประการคือ

1. บริจาคทรัพย์ช่วยอุดหนุนวัดหลวงสำคัญ ซึ่งแม้จะให้เงินช่วยเหลือโดยตั้งเป็นงบประมาณประจำปีแล้ว ก็ยังทรงให้เงินช่วยเหลือพิเศษแก่วัดเป็นครั้งคราว
2. หาทางจัดให้วัดมีผลประโยชน์และสามารถหาผลประโยชน์มาบำรุงวัดได้เอง โดยอาศัยทรัพย์สินที่วัดมีอยู่ เช่น ที่ดิน มาจัดทำประโยชน์และดำเนินวิธีการหาผลประโยชน์อื่น ๆ รวมทั้งการตั้งขรवासเข้าไปช่วยเป็นผู้ดูแลและจัดการหาผลประโยชน์เพิ่มพูนให้แก่วัดมากขึ้นด้วย<sup>1</sup> นอกจากนี้ยังให้คำแนะนำในการจัดการเงินของวัดให้เป็นระบบยิ่งขึ้นด้วย<sup>2</sup>

การใช้นโยบายประการที่สองมีความสำคัญมากและจะส่งผลกระทบต่อรูปแบบการจัดเศรษฐกิจวัดในระยะต่อมาอย่างสูง และเป็นการผลักดันให้วัดเข้าวงโคจรของเศรษฐกิจที่ทำให้วัดไม่สามารถจะรักษาสถานภาพของวัดให้บริสุทธิ์เหมือนเดิมได้

<sup>1</sup> หจช., ร.6 ศ.12/5 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์, 3 เมษายน ร.ศ.131.

<sup>2</sup> Craig J. Reynolds, "Monastery Lands and Labour Endowments in Thailand....," p. 210.

## การช่วยเหลือให้วัดพึ่งพาตนเองของรัฐ

ความคิดที่รัฐต้องการจะให้วัดสามารถพึ่งพาตนเองได้นั้นมีมาอย่างน้อยก็ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 คิงพระคำริของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นค่างราชานุภาพ ที่แสดงในที่ประชุมเสนาบดีว่า การที่รัฐจะทำให้วัดสามารถเอาทรัพย์สินและกำลังแรงงานของวัดมาช่วยตัววัดเองได้นั้น ยังพอมีทางทำได้สำเร็จ "คงมีตัวอย่าง เช่นที่วัดบวรนิเวศจัดเป็นต้น ถ้าวัดอื่น ๆ จัดอย่างวัดบวรนิเวศแล้วก็คงจะทำได้"<sup>1</sup> ซึ่งแสดงว่ารัฐเห็นวัดบวรนิเวศเป็นแบบอย่างของวัดที่สามารถช่วยตัวเองได้ที่รัฐต้องการจะให้วัดอื่น ๆ เอาเป็นแบบอย่างบ้าง ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีต่อวัดเองแล้ว ยังเป็นการลดภาระของรัฐได้อย่างก็ด้วย

ภายหลังวิกฤตการณ์ที่รัฐลดบทบาทการสนับสนุนวัดลง อันเป็นผลให้ฐานะของวัดต่าง ๆ สั่นคลอน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงหาทางช่วยเหลือให้วัดพึ่งพาตนเองได้โดยดำเนินการสนับสนุนวัดหลายทางคือ

ก. การสนับสนุนให้วัดนำที่ดินวัดมาทำประโยชน์ เมื่อเกิดวิกฤตการณ์วัดขึ้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกล่าวถึงวิธีที่จะแก้วิกฤตการณ์เพื่อความอยู่รอดของวัดว่า "ต่อไปภายหน้าวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ได้ก็ด้วยมีที่ดินบ้าง ซึ่งให้เกิดประโยชน์พอบำรุงพระอาราม"<sup>2</sup> ข้อความนี้ย่อมแสดงถึงความสำคัญของที่ดินในฐานะทรัพย์สินที่จะช่วยพยุงฐานะของวัดได้ ซึ่งความสำคัญดังกล่าวมีมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ

<sup>1</sup> หจช., ร.5 ศ.29/2 รายงานประชุมเสนาบดี เรื่องรักษาวัด, 28 เมษายน ร.ศ.118, หน้า 23 - 24.

<sup>2</sup> พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2472) (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 205.

คังไคพิสุจน์แล้วในบทที่ 2

รัฐเลงก็ตระหนักเป็นอย่างดีถึงความสำคัญของที่ดินในฐานะ เป็นแหล่งที่มาของ รายได้ และที่ดินในสมัยนั้นก็เริ่มมีราคาสูงขึ้นตามการขยายตัวของเมืองและชุมชน รัฐ ทรายคิดว่าวัดเป็นผู้ครอบครองที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร แต่วัดกลับยังมีได้นำที่ดินวัดมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากนัก รัฐจึงเห็นว่าควรจะนำที่ดินมาหาผลประโยชน์ ซึ่งจะสามารถชดเชยกับรายได้ของวัดที่ขาดไปได้ ดังรายงานของพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพและพระยาวุฒิจากรบึก ที่ว่า

. . . พระอารามต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์เกิดแต่ที่ เขตวัดแลที่ที่กลับนวมี่ หลายแห่งที่ประโยชน์ควรจะเกิดไคแต่ยังไม่เกิดก็มิ มี ที่เกิดแล้วไม่ไคตาม ควรก็มี เพราะการสามที่เป็นมายังไม่มีผู้ใดคิดอานให้เป็นแบบแผน ที่มีก็ มักเป็นการจัดไคโดยเอกชน . . . <sup>1</sup>

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นด้วย เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงทรงเริ่มแนะนำให้วัดต่าง ๆ นำที่ดินวัดมาจัดประโยชน์ ดังกรณีทรงแนะนำให้วัดขนาดนำที่ดินวัดมาสร้างคึกแถวให้เช่าหาผลประโยชน์เข้าวัด โดยพระองค์จะคิดถ่อแนะนำให้ คุณหญิงสุน ไชยสิทธิ์ และพระยาไชยภัก (เคียน) ผู้สร้างวัดเป็นผู้ออกทุน ร้างคึกแถวให้วัดก่อน<sup>2</sup> หรือกรณีทรงกระตุนให้วัดบพิตรพิมุขและกระทรวงธรรมการ นำที่ดินหลังวัดซึ่งอยู่คั่นถนนจักรวรรดิมาสร้างคึกแถว ดังพระราชดำรัสที่ว่า

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.1/3 พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพและ พระยาวุฒิจากรบึกกราบบังคมทูลรายงานกรมพระธรรมการ ร.ศ.108, 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109, หน้า 11 - 12.

<sup>2</sup> พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 203 - 205.

. . . เสียหายที่หลังวัดซึ่งออกถนนจักรวรรดิ อันเป็นที่ควรจะเข้าไ้รักษา เก็บเป็นบำรุงรักษาอารามไม่ແຕ່ทางพาราการรถ (ทางรถราง) ถ้าคิด อานแก่ไข้อย่างไรให้เป็นตึกขึ้นได้ . . . ถ้าเจ้ากระทรวงและมรรคนายก ช่วยกันจัดการบางที่จะสำเร็จ . . .<sup>1</sup>

นอกจากที่ดิน อาคารตึกแถวก็เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงสนับสนุนให้วัดจัดสร้างขึ้น เพื่อหาผลประโยชน์ ทั้งนี้ทรงตระหนักดีว่าการไว้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่มีอะไร ดีกว่าการสร้างอาคารตึกแถวให้เอกชนเช่าซึ่งจะสร้างผลประโยชน์ที่มั่นคงถาวรแก่วัดมากกว่าการไว้ที่ดินหาผลประโยชน์ด้วยวิธีอื่น ดังจะเห็นได้ว่าวัดราชบพิตรที่พระองค์ทรงสร้าง ก็ทรงประกันผลประโยชน์ของวัดที่จะได้โดยการทรงซื้อที่ดินและตึกแถวสี่คูหาในราคา 3,880 บาท เพื่อจัดให้เช่าหาผลประโยชน์เข้าวัด วิธีการดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเคยใช้โดยการสร้างตึกแถวบนที่ดินที่ทรงถวายแก่วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดราชประดิษฐ์<sup>2</sup>

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงกล่าวถึงผลดีของการนำที่ ธรณีสงฆ์มาหาผลประโยชน์โดยการสร้างตึกแถวว่า ทำให้วัดได้ผลประโยชน์บ้านเมืองก็ ว่างงามและวัดก็มีตบแต่งวัดที่เห็นอย่างแจ่มชัด ไม่ต้องกลัวที่จะถูกอ้างกรรมสิทธิ์เหมือน เมื่อก่อน<sup>3</sup>

## ศูนย์วิทยพัทยาการ

<sup>1</sup> หจช., ร.5 ก.6/2 (บ) วัดบพิตรภิรมย์ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยา วิชิทวงษ์วุฒิไกร, 20 และ 28 พฤศจิกายน ร.ศ.128, หน้า 16 และ 20.

<sup>2</sup> Craig J. Reynolds, "Monastery Lands and Labour Endowments in Thailand...", p. 204.

<sup>3</sup> พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 204.



ข. การตั้งหน่วยงานและบุคลากรเพื่อสนับสนุนเพิ่มพูนผลประโยชน์รายได้ของวัด เพื่อเป็นการช่วยเหลือเพิ่มพูนผลประโยชน์รายได้ของวัดอีกทางหนึ่ง รัฐจึงได้จัดตั้งหน่วยงานและบุคลากรช่วยสนับสนุนดังนี้

1. กรมธรรมการ (ต่อมาคือกระทรวงธรรมการ) ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อกิจการวัดและสงฆ์อยู่แล้ว เป็นผู้เร่งรัดหาทางให้ผลประโยชน์ของวัดเพิ่มพูนมากขึ้น พนักงานในกรมธรรมการที่มีหน้าที่โดยตรงต่อการดูแลผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ คือ พนักงานตรวจผลประโยชน์ของพระอารามที่เรียกว่า เวรการพระอารามสังกัดกรมสังฆการี อันเป็นกรมย่อยในกรมธรรมการ มีหน้าที่ตรวจผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากวัดและตรวจผลประโยชน์ที่จ่ายไปในการวัดต่าง ๆ ด้วย<sup>1</sup> หน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ หาทางนำที่ดินวัดที่ยังว่างเปล่าไม่ได้จัดผลประโยชน์มาจัดให้เอกชนเช่า ดังเช่น การนำที่ดินของวัดสระเกศ วัดราชบูรณะ วัดเศวตฉัตร มาจัดให้เขาทำให้วัดมีรายได้มากขึ้น<sup>2</sup> ซึ่งเรื่องนี้

. . . ถ้าเจ้าพนักงานได้คิดจัดการวางแบบแผนลง และมีเจ้าพนักงานคอยดูแลรักษาผลประโยชน์ การพระอารามก็คงจะได้ประโยชน์มารักษาแลบำรุงพระอารามเป็นอันมาก การในส่วนนี้ชาพระพุทธรเจ้าที่กำลังคิดอ่านจะจัดขึ้นโดยเร็วอย่าง<sup>3</sup>

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.1/3 พระยาวิจิตรการบดีกรบบังคมทูลรายงานกรมพระธรรมการ ร.ศ.109, 21 ธันวาคม ร.ศ.110 และ ร.5 ศ.1/23 พระยาวิจิตรการบดีขอพระราชทานเรียบเรียงรายงานการในกระทรวงธรรมการ ประจำปี ร.ศ.110 ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 5, หน้า 25 - 30.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.1/13 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพและพระยาวิจิตรการบดี..., หน้า 11 - 12.

เมื่อวิกฤตการณ์วัดทวีความรุนแรงมากขึ้นในปี พ.ศ. 2449 รัฐก็ได้เร่งรัดให้กระทรวงธรรมการ "จะต้องคิดจัดการในที่ธรณีสงฆ์ที่ไม่มีผลประโยชน์ให้ได้รับประโยชน์ในการรักษาอาราม เพื่อให้เบาเงินที่รัฐบาลต้องจ่ายไปเสีย" <sup>1</sup> จากข้อความนี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการที่รัฐช่วยจัดตั้งหน่วยงานและบุคคลากรเพื่อช่วยเพิ่มพูนผลประโยชน์ของวัดนั้น จุดประสงค์อย่างหนึ่งของรัฐก็คือ เพื่อประหยัดงบประมาณรายจ่ายที่รัฐต้องจ่ายช่วยเหลือแก่วัดด้วย

นอกจากกรมธรรมการแล้ว บางครั้งกรมพระคลังข้างที่ก็มีบทบาทในการช่วยเหลือผลประโยชน์วัดด้วย เนื่องจากมีวัดบางวัดที่ไม่สามารถจัดการผลประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์ของวัดเองได้ เพราะขาดเงินทุน กรมพระคลังข้างที่จะเข้ามาดำเนินการขอเช่าที่ธรณีสงฆ์ โดยกรมพระคลังข้างที่ก็ต้องเสียเงินให้แก่วัดซึ่งคิดแบ่งจากเงินผลประโยชน์ที่กรมพระคลังข้างที่เก็บได้ ดังตัวอย่าง กรมพระคลังข้างที่ขอเช่าที่ธรณีสงฆ์วัดโสมนัสวิหาร <sup>2</sup>

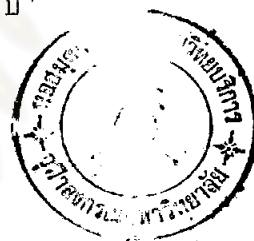
2. ผู้จัดการผลประโยชน์วัด นอกจากการตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อช่วยสนับสนุนเศรษฐกิจวัดแล้ว รัฐยังได้แต่งตั้งบุคคลากรทั้งที่เป็นฆราวาสสามัญและฆราวาสที่เป็นข้าราชการขุนนาง เชื้อพระวงศ์ เพื่อช่วยสนับสนุนเพิ่มพูนผลประโยชน์ของวัดด้วย คือ ตำแหน่ง ใวยาวัจกรและมรรคนายก ซึ่งมีหน้าที่เปรียบเสมือนผู้จัดการเงินผลประโยชน์ของวัด

อันที่จริงตำแหน่งผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์การเงินของวัดที่เป็นฆราวาสมีมาตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เนื่องจากการจัดการผลประโยชน์ของวัดที่ต้องเกี่ยวข้องกับเงินตรามิใช่กิจของพระสงฆ์ที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยตรง พระสงฆ์ไม่สามารถเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่อง

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/2 กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยและเจ้าพระยาวิชิทวงษ์ วุฒไกร..., หน้า 13.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.4.5/5 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ถึงพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, 23 มีนาคม ร.ศ.118 - 7 มิถุนายน ร.ศ.119.

การเงินเพราะมีพระวินัยห้ามไว้<sup>1</sup> ดังนั้นการจัดการผลประโยชน์การเงินของวัดในที่  
 ธรณีสงฆ์จึงต้องใช้ฆราวาสซึ่งรู้จักกันในนามของไวยาวัจกร<sup>2</sup> เป็นผู้เก็บรักษาและทำบัญชี  
 เกี่ยวกับรายรับรายจ่ายการเงินของวัด มีหน้าที่ทำสัญญากับผู้เช่า เก็บเงินค่าเช่า ไล่  
 ผู้เช่าออกจากที่ดินวัดในกรณีและผู้เช่าไม่ปฏิบัติตามสัญญา เป็นผู้เฝ้าระวังค่าเงินค้ำที่ต่อศาลใน  
 นามของวัด ตลอดจนหาวิธีเพิ่มรายได้ผลประโยชน์ให้แก่วัดและเป็นตัวแทนของวัดในการ  
 ตัดต่อกับราชการ<sup>3</sup> นอกจากนี้ไวยาวัจกรยังมีหน้าที่เป็นผู้ประสานงานทางด้านการเงิน  
 ของวัดกับกรมสังฆการีโดยนำเงินค่าเช่าของวัดส่งกรมสังฆการี ซึ่งเป็นผู้เก็บรักษาเงิน  
 กัลปนาและเงินค่าเช่าของวัดต่าง ๆ เมื่อถึงเดือนมีนาคม (เดือนสิ้นปีตามคติเก่า)  
 ไวยาวัจกรจะเป็นผู้เบิกเงินของวัดที่ฝากไว้ที่กรมสังฆการีตามบัญชีงบประมาณรายจ่าย  
 ประจำปีของวัด ที่จะนำไปใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ระหว่างปี<sup>4</sup>



<sup>1</sup> อุฎฐิ พุทธยานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพ  
 มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2524), หน้า 159 - 160 ในพระวินัยปิฎก  
 เล่มที่ 2 ชื่อ มหาวิภังค์ นิสสัคคิยภังค์ โกลิยวรรค สิกขาบทที่ 8, 9 และ 10 ห้ามรับ  
 ทองเงิน ห้ามทำการซื้อขายด้วยรูปยะ และห้ามซื้อขายโดยใช้ของแลกเปลี่ยน

<sup>2</sup> Craig J. Reynolds, "Monastery Lands and Labour Endowments  
 in Thailand...", p.208. ยังมีบุคคลอีกคนหนึ่งที่ทำหน้าที่คล้ายคลึงกับไวยาวัจกร  
 คือ กปิยการก เข้าใจว่าเป็นผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเงินของวัด เป็นผู้เก็บเงินค่าเช่าที่  
 กัลปนาของวัดด้วย กฎเอกสาร ร.5 ศ.6/24 (ภ,ม,ย) ที่ดินวัดมหาพฤฒาราม พระยา  
 พิไชยรณรงค์สงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี กราบพูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง  
 คำรงราชานุภาพ, 28 กันยายน ร.ศ.124, หน้า 77 - 79.

<sup>3</sup> Ibid.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.1/79 วิธีเก็บเงินของพระอารามต่าง ๆ (ม.ท.), หน้า 10-11.

ผู้แต่งตั้งไวยาวัจกรของวัดคือ เจ้าอาวาส<sup>1</sup> ซึ่งจะต้องได้รับความเห็นชอบจาก  
 กระทรวงธรรมการก่อน บางครั้งในกรณีวัดหลวงสำคัญ ๆ พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นผู้  
 แต่งตั้งไวยาวัจกรเอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้  
 หม่อมเจ้าอุไทย เป็นไวยาวัจกร วัดบวรนิเวศวิหาร มีหน้าที่ดูแลว่ากล่าวเลกวัดและการ  
 เงินผลประโยชน์ของวัด<sup>2</sup> วัดหลวงวัดเคียวอาจจะมิไวยาวัจกรได้หลายคนและไวยาวัจกร  
 วัดกลางทุกระดับชั้นจะได้รับบรรดาศักดิ์สูงตามชั้นของพระอาราม เช่น วัดหลวงชั้นเอกใน  
 กรุงเทพฯ มีไวยาวัจกรได้ 3 คน ไวยาวัจกรที่ 1 มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ไวยา-  
 วัจกรที่ 2 และ 3 มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนและหมื่นตามลำดับ<sup>3</sup> ไวยาวัจกรส่วนใหญ่มักจะ  
 เป็นญาติพี่น้องของเจ้าอาวาสหรือพระในวัด หรือเป็นผู้ที่เคยอุปถัมภ์ค้ำจุนวัดมาก่อน ดัง  
 ตัวอย่าง ไวยาวัจกรคนที่หนึ่งและสามของวัดมกุฏกษัตริยารามเมื่อแรกตั้ง เป็นน้องชาย  
 ของเจ้าอาวาสสองคนแรกของวัด<sup>4</sup> ไวยาวัจกรเหล่านี้จะมีเงินเดือนโดยวัดจะแบ่งเงิน  
 ผลประโยชน์ที่เก็บได้จากค่าเช่าคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ให้แก่ไวยาวัจกร ดังเช่นในปี พ.ศ.  
 2443 วัดปทุมานารามจ่ายเงินเดือนให้แก่ไวยาวัจกร 12 - 13 % ของเงินรายได้ที่  
 เก็บได้ทั้งหมด ซึ่งตกประมาณปีละ 704 บาท<sup>5</sup> แต่ในบางวัดไวยาวัจกรก็ไม่ขอรับเงิน  
 ค่าตอบแทนเหล่านั้นเพราะคิดว่างานไวยาวัจกรเป็นการทำบุญแก่วัด

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.4.5/5 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลพระเจ้านั่งงยาเธอ  
 กรมหมื่นสมมตอมรินทร์, 23 มีนาคม ร.ศ.118, หน้า 1.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/10 (บ) วัดบวรนิเวศน์ หม่อมเจ้าอุไทยกราบบังคมทูล  
 รัชกาลที่ 5, 3 พฤษภาคม ร.ศ.112, หน้า 1 - 3.

<sup>3</sup> หจข., ร.7 ศ.1/23 รายงานการพระศาสนา ฉบับที่ 4, 2472, หน้า 17.

<sup>4</sup> Craig J. Reynolds, "Moneastery Lands and Labour  
 Endowments in Thailand....," p. 209.

<sup>5</sup> Ibid., p. 209-209.

อย่างไรก็ดีในระยะต่อมาปรากฏว่าไวยาวัจกรของหลายวัดเริ่มขาดประสิทธิภาพในการทำงานเก็บเงินให้วัด ดังกรณีไวยาวัจกรวัดราชประดิษฐ์ ไวยาวัจกรบางวัด เช่นวัดบวรนิเวศน์พุทธริตในหน้าที่<sup>1</sup> ดังนั้นตำแหน่งไวยาวัจกรจึงมักถูกมองอย่างไม่ไว้วางใจจากเจ้าอาวาสและเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับเงินผลประโยชน์วัดจะง่ายต่อการทุจริต

ปัญหาจากไวยาวัจกรจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงทรัพย์สินผลประโยชน์ของวัดหลวงซึ่งมีอยู่มาก จึงทรงมีพระราชดำริที่จะตั้งตำแหน่งที่มีหน้าที่คล้ายไวยาวัจกร แต่ให้มีอำนาจมากกว่าและสามารถควบคุมได้มากกว่า ดังนั้นประมาณปี พ.ศ. 2441 จึงทรงมีพระราชดำรัสให้กระทรวงธรรมการจัดให้มี "มรรคนายก"<sup>2</sup> เพื่อทำหน้าที่ดูแลที่ดินและผลประโยชน์ของวัดหลวงและเป็นผู้จัดการตลอดถึงผลประโยชน์รายได้และค่าใช้จ่ายเงินผลประโยชน์นั้นด้วย โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวราณปรีชาทดลองเป็นมรรคนายกสองวัด<sup>3</sup>

<sup>1</sup>Ibid., p. 209-210.

<sup>2</sup>มรรคนายก หมายถึง หัวหน้าสัปบุรุษที่เป็นคนดีที่สุดในสภาคณะไปยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาพอจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ มรรคนายกต้องเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ มีศีลธรรมสูง ซึ่งมักจะเป็นผู้มีชื่อเสียงในสังคม ในสมัยรัชกาลที่ 5 มรรคนายกมีหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ของวัดด้วย ทำให้มีความหมายไม่แตกต่างไปจากไวยาวัจกรเพียงแต่มีอำนาจมากกว่าไวยาวัจกร ปัจจุบันมรรคนายกมีความหมายแค่ง่ายผู้ว่าการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ส่วนเรื่องการเงินของวัดเป็นหน้าที่ของไวยาวัจกร เนื่องจากกฎหมายปัจจุบันรับรองฐานะของไวยาวัจกรว่าเป็นตัวแทนของวัด

<sup>3</sup>หจข., ร.5 ศ.29/2 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117, หน้า 2 - 5. เอกสารไม่ได้ระบุว่าท่านทั้งสองเป็นมรรคนายกวัดใด แต่จากเอกสารข้างเคียงทำให้ทราบว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวราณปรีชาทรงเป็นมรรคนายกวัดสระเกศ ส่วนเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ไม่ทราบว่า เป็นมรรคนายกวัดใด



ส่วนพระวรวงษเชอ กรมหมื่นปราบปรบัก์ทรงเป็นมรรคนายกวัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์  
ในขณะนั้นยังไม่มีมรรคนายก

หลังจากนั้นก็โปรดเกล้าฯ ใหชยายการตั้งมรรคนายกวัดหลวงต่อมาจนถึงปี พ.ศ.  
2445 ปรากฏว่าวัดหลวงสำคัญ ๆ ส่วนใหญ่มีมรรคนายกซึ่งมักจะทำงเลือกพระบรมวงศ  
บุวาล์ ขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นแต่บทั้งสิ้น ถึงปรากฏรายพระนามและนามที่สำคัญ  
ดังนี้

วัด	มรรคนายก
วัดราชประดิษฐ	
วัดราชบพิ	ทั้ง 5 วัดนี้ พระเจ้าน้องยาเชอ กรมขุน
วัดบวรนิเวศน์	สมมคอมรพันธ์ อธิบคักรมพระคลังข้างที่เป็น
วัดเทพศิรินทราวาศ	มรรคนายกดูแลอยู่ในพระบรมราชนามาภิไธย
วัดนักเวศน์ธรรมประวัต	
วัดมหาพฤฒาราม	พระเจ้าน้องยาเชอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิศาภา
วัดสระเกศ	พระเจ้าน้องยาเชอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา
วัดอรุณราชวราราม	พระยาราชสงคราม (มรรคนายกเดิมคือ พระ
	วรวงษาเชอ กรมหมื่นปราบปรบัก์)
วัดราชบูรณะ	ขุนเสวกวรายุท
วัดระฆังโฆสคาราม	พระยาสโมสรรพรการ
วัดประยรวงษาวาศ	เจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์
วัดพระเชตุพน	พระยาสีหราชฤทธิไกร
วัดบพิตรกิมข	พระยานรฤทธิราชทัช
วัดมหาธาตุ	จมนจงรักภักค็องคัชวา <sup>1</sup>

<sup>1</sup> หจช., ร.5 คู่.25/2 มรรคนายก พระยาวิจิตรการบคั กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,  
3 มิถุนายน ร.ศ.121, หน้า 14 - 15; 14 มิถุนายน ร.ศ.121, หน้า 31; 27 มิถุนายน  
ร.ศ.121, หน้า 26; 9 กรกฎาคม ร.ศ.121, หน้า 35 และ 26 กรกฎาคม ร.ศ.121,  
หน้า 37.

การแต่งตั้งมรรคนายกวัดหลวงเหล่านี้ รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้พระสงฆ์และเจ้าอาวาสในวัดเป็นผู้มีสิทธิ์เลือกมรรคนายกด้วย แล้วส่งรายชื่อเสนอแก่กระทรวงธรรมการ เมื่อเห็นชอบจึงเสนอแก่พระองค์ เมื่อทรงเห็นชอบจึงแต่งตั้ง อย่างไรก็ตามก็ปรากฏว่ามีมรรคนายกวัดหลวงบางวัดที่ถูกระองค์แต่งตั้งยอมรับตำแหน่งด้วยความจำใจ ดังกรณีพระเจ้านั่งองค์ยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวรมณีศรีชา มรรคนายกวัดสระเกศยอมเป็นมรรคนายกยา 6 ปี จนถึง พ.ศ. 2447 จึงขอลาออก ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบว่า "เมื่อไม่เต็มใจจะเป็นลาออกและเปลี่ยนใหม่ก็ได้"<sup>1</sup>

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมรรคนายกวัดหลวงแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้ออกข้อบังคับสำหรับมรรคนายกจัดเรื่องเงินกัลปนาหรือข้อบังคับเรื่องเงินกัลปนา ในปี พ.ศ. 2445 ซึ่งในข้อบังคับนี้ได้ให้อำนาจมรรคนายกในการจัดการเก็บผลประโยชน์ค่าเช่าที่ธรณีสงฆ์และเงินกัลปนาของวัดได้อย่างสูงมาก โดยจัดให้แต่ละวัดที่มีเงินผลประโยชน์ต้องมีมรรคนายกเป็นผู้เก็บรักษาวัดละหนึ่งคนหรือหลายคนตามสมควร มรรคนายกมีอำนาจนำที่คนวัดไปให้เอกชนเช่าได้แต่ต้องไม่เกิน 3 ปี ถ้าเกิน 3 ปี การทำสัญญาเช่าจะต้องได้รับอนุมัติจากกระทรวงธรรมการก่อน มีอำนาจจัดประมูลหรือกำหนดค่าเช่าได้และเป็นโจทก์ฟ้องร้องคดีแทนวัด มีอำนาจเหนือไวยาวัจกรวัด สามารถสั่งให้ไวยาวัจกรวัดทำกิจการต่าง ๆ ของวัด เช่น เก็บค่าเช่าและเงินผลประโยชน์ของวัดได้ มีอำนาจจ่ายเงินผลประโยชน์วัดเพื่อกิจการของวัด มีอำนาจในการเก็บรักษาตัวเงินผลประโยชน์ของวัดได้เว้นแต่ถ้าเงินมากก็ให้ฝากธนาคาร แต่อำนาจทั้งหมดนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากเจ้าอาวาสด้วย นอกจากนี้มรรคนายกต้องทำบัญชีการเงินของวัดให้รัฐบาลตรวจสอบเสมอและเก็บสิ้นปีต้องทำบัญชีรับจ่ายเงินต่อกระทรวงธรรมการ<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามข้อบังคับนี้ได้ห้ามวัด

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ. 25/2 พระเจ้านั่งองค์ยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวรมณีศรีชาถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร, 6 ธันวาคม ร.ศ. 123, หน้า 105 และพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร, 16 ธันวาคม ร.ศ. 123, หน้า 106.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ส. 25/1 ข้อบังคับสำหรับมรรคนายกจัดเรื่องเงินกัลปนาและข้อบังคับเรื่องเงินกัลปนา รัตนโกสินทร์ศก 121

หรือมรรคนายกซื้อขายให้ที่กันหรือเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินวัดรวมทั้งห้ามมรรคนายกไม่ได้มีอำนาจโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินวัด และห้ามมรรคนายกและเจ้าอาวาสกู้เงินในนามของวัดหรือสงฆ์โดยมิได้รับอนุมัติจากรัฐบาลก่อน<sup>1</sup>

ปรากฏว่าหลังจากรัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งมรรคนายกวัดหลวงและประกาศใช้ข้อบังคับสำหรับมรรคนายกจัดเรื่องเงินกลับมาแล้ว มรรคนายกวัดหลวงได้ทำหน้าที่เพิ่มพูนผลประโยชน์รายได้ของวัด จัดการปฏิสังขรณ์วัดอย่างได้ผล ดังตัวอย่าง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมหยาลาภฤทธิธาดา มรรคนายกวัดมหาพฤฒาราม ทรงสามารถหารายได้เพิ่มขึ้นให้แก่วัดถึงเท่าตัว และคิดหาวิธีเพิ่มรายได้ใหม่ ๆ โดยการรับเฝ้าศพคนบางประเภท ซึ่งต้องเสียค่าบำรุ่งให้แก่วัดด้วย<sup>2</sup>

ความสำเร็จในการจัดผลประโยชน์วัดโดยการแต่งตั้งมรรคนายกวัดหลวง ทำให้กระทรวงธรรมการต้องการจะขนานระบบนี้มาใช้แทนการจัดการผลประโยชน์แบบเดิมของวัดหลวงและวัดราษฎร์ที่ใช้อยู่ก่อนปี พ.ศ. 2445 คือ ระบบให้เจ้าหน้าที่ของกระทรวงธรรมการเป็นผู้จัดการให้เช่าและเก็บผลประโยชน์และระบบเจ้าอาวาสกับไวยาวัจกรจัดให้เช่าและเก็บผลประโยชน์กันเอง เนื่องจากระบบแรกสร้างความยุ่งยากให้แก่กระทรวง ส่วนระบบหลัง "ก็มักจะตกเรือเสียหาย" เพราะพระสงฆ์และไวยาวัจกรไม่เฝ้ารักษาในเรือนเหล่านี้ ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต<sup>3</sup> ดังนั้นระบบ

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/22 (ภ,ม,ย) รายงานมรรคนายกวัดมหาพฤฒาราม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมหยาลาภฤทธิธาดา รายงานต่อกระทรวงธรรมการ, 1 มิถุนายน ร.ศ.122, หน้า 4 - 6.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.25/1 พระยาวุฒิจากรบตีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 16 พฤษภาคม ร.ศ.121, หน้า 3 - 4 และพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวุฒิจากรบตี, 17 พฤษภาคม ร.ศ.121, หน้า 10.

มรรคนายกจึงแพร่หลายจากเฉพาะวัดหลวงสำคัญ ๆ ไปสู่วัดหลวงอื่นและวัดราษฎร์ทั้งใน  
กรุงและหัวเมืองค่วย

สำหรับวัดราษฎร์นั้นมรรคนายกมักเป็นสามัญชนธรรมดา และจะไม่ได้รับพระ  
ราชทานสัญญาบัตรจากรัชกาลที่ 5 แต่เมื่อทรงมีพระบรมราชานุญาตแล้ว กระทรวงธรรม  
การจะออกพระทวนตราเสมอกรมจักรแห่งตั้ง<sup>1</sup> ในกรณีที่เป็นวัดราษฎร์แต่มีมรรคนายกที่  
ได้รับแต่งตั้งเป็นคนชั้นสูงหรือเป็นเศรษฐี คหบดีพ่อค้าที่มีชื่อเสียงก็จะได้รับพระราชทาน  
สัญญาบัตรแต่งตั้งค่วย<sup>2</sup> นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้  
สามัญชนชาวบ้านเป็นมรรคนายกวัดหลวงได้ และหญิงก็สามารถเป็นมรรคนายกวัดหลวงได้  
เช่นกัน<sup>3</sup>

กล่าวได้ว่าการตั้งมรรคนายกเพื่อจัดการรักษาและดูแลผลประโยชน์การเงินของ  
วัดของรัชกาลที่ 5 นั้นประสบผลสำเร็จ การรักษาวัดและผลประโยชน์ของวัดได้เจริญขึ้น  
อย่างเห็นได้ชัดในหลายวัด ดังคำกล่าวของ พระยาวิจิตรวาทกิจที่ว่า "ก็ให้เห็นผลอันดีมา  
โดยลำดับ . . . จึงเป็นอันเห็นได้ว่าวิธีนี้คงจะเป็นอันสำเร็จได้คือสมพระราชประสงค์"<sup>4</sup>

การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐอันทำให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจชีวิตและนำมา  
ซึ่งความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัด จนในที่สุดรัฐต้องยื่นมือเข้ามาให้ความ  
ช่วยเหลือทางอ้อมเพื่อลดความขัดแย้งลง แม้รัฐจะใช้วิธีให้ความช่วยเหลือแก่วัดให้สามารถ

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.25/2 พระยาวิจิตรวาทกิจกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,  
17 กันยายน ร.ศ.121, หน้า 54.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.25/1 พระยาวิจิตรวาทกิจกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,  
25 สิงหาคม ร.ศ.121, หน้า 16 - 17.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.25/1 เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิไกรกราบทูลพระเจ้านั่งงยาเธอ  
กรมขุนสมมตอมรินทร์, 1 พฤศจิกายน ร.ศ.124, หน้า 19.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.25/1 พระยาวิจิตรวาทกิจ..., หน้า 16 - 17.

ฟังตนเองได้บ้างก็กล่าวแล้ว แต่ก็ปรากฏว่ารัฐเองก็มีความพยายามที่จะเข้าควบคุมเศรษฐกิจ วัคค้าย เนื่องจากรัฐเริ่มตระหนักว่าวัคกำลังกลายเป็นสถาบันที่ครอบครองทรัพย์สินที่สำคัญ หนึ่ง<sup>1</sup>

### การควบคุมเศรษฐกิจวัคของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5

การควบคุมเศรษฐกิจวัคโดยรัฐมีมาแล้วตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจวัคในสมัยนั้นซึ่งมีแรงงานวัคเป็นสำคัญ<sup>2</sup> ได้ถูกรัฐควบคุมอย่างใกล้ชิดเนื่องจากวัคหาเป็นแหล่งคุมกำลับคนสำคัญ รัฐจึงควบคุมโดยการแต่งตั้งให้ม็เจ้ากรมวัค ปลัดกรมวัค เป็นผู้ควบคุมเลขข้าพระโยอมส่งมีในวัคและมีกรมพระสุรัสวดีเป็นกรมใหญ่ซึ่งมีหน้าที่จ่ายเลขข้าพระไปยังวัคห้วงต่าง ๆ และเก็บบัญชีทางว่าวเลขข้าพระเหล่านี้เป็นผู้ควบคุมอีกทีหนึ่ง<sup>3</sup> แต่เมื่อระบบเลขข้าพระได้เสื่อมลงทำให้การควบคุมแรงงานวัคของรัฐเสื่อมลงด้วย และถูกยกเลิกไปในที่สุดเมื่อรัฐเลิกระบบทาสและไพร่<sup>4</sup>

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.29/2 รายงานประชุมเสนาบดี, 28 เมษายน ร.ศ.118

<sup>2</sup> ที่ดินวัคในสมัยนั้นแม้จะมีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิต แต่ก็ยังมีความสำคัญน้อยกว่าแรงงานวัค เนื่องจากยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าอยู่มาก ที่ดินยังไม่มีราคาจึงยังไม่เกิดปัญหาที่ดินวัคขึ้น รัฐจึงมิได้ควบคุมอย่างใกล้ชิดแต่จะมาควบคุมอย่างใกล้ชิดในระยะหลัง

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.1/13 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพและพระยาวิสุทธิการบดี กราบบังคมทูลรายงานกรมพระธรรมการ ร.ศ.108, 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109, หน้า 10 - 11.

<sup>4</sup> โปรดอ่านรายละเอียดเรื่อง แรงงานวัคและความเสื่อมของระบบแรงงานวัค ในบทที่ 2 ซึ่งได้กล่าวถึงแล้ว



การเลือกระบบแรงงานวัดซึ่งมีผลกระทบต่อการสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของวัดทั้งในรูปแบบแรงงานและเงินค่าราชการ อันก่อให้เกิดความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัดและรัฐหาทางช่วยเหลือชดเชยแก่วัดหลายประการเพื่อลดความขัดแย้งดังกล่าวแล้ว ทำให้เศรษฐกิจวัดเปลี่ยนจากแรงงานมาเป็นทรัพย์สินตัวเงินมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อรัฐได้กระตุ้นให้วัดพึ่งพาตนเองโดยการนำที่ดินวัดมาหาผลประโยชน์จึงทำให้เศรษฐกิจวัดผูกพันกับทรัพย์สินในรูปแบบตัวเงินและที่ดินซึ่งทวีจำนวนและความสำคัญมากขึ้นทุกขณะ

ในช่วงเวลาที่การควบคุมเศรษฐกิจวัดของรัฐอ่อนด้อย เนื่องจากการยกเลิกระบบแจกชำระระ ทำให้วัดหลวงบางส่วนและวัดราษฎร์ส่วนใหญ่ซึ่งกำลังหาทางพึ่งพาตนเองโดยนำทรัพย์สินที่ดินออกมาหาผลประโยชน์สามารถเข้าจัดการผลประโยชน์รายได้ของวัดโดยมีเจ้าอาวาสและไวยาวัจกรเป็นผู้ดูแลจัดการผลประโยชน์ของวัด<sup>1</sup> โดยเฉพาะในวัดราษฎร์ที่รัฐมิได้ควบคุมอย่างทั่วถึง เนื่องจากวัดราษฎร์ไม่มีแจกชำระ แต่อยู่ได้โดยอาศัยที่ดินของวัดหาผลประโยชน์จากค่าเช่า เจ้าอาวาสและไวยาวัจกรจึงมีอำนาจในการดูแลจัดการผลประโยชน์ของวัดสูง

การที่วัดบางส่วนเป็นผู้ดูแลจัดการให้เช่าและเก็บผลประโยชน์ของวัดกันเองนี้ปรากฏว่ามีวัดได้ผลประโยชน์ไม่ครบถ้วนเต็มที่ เนื่องจากวัดไม่ชำนาญในการจัดประโยชน์<sup>2</sup> นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงแสดงความเห็นห่วงใยในเรื่องนี้มาก เนื่องจากการนำที่ดินวัดไปจัดให้เช่าถือโดยไวยาวัจกรเป็นผู้จัดการบางครั้งเจ้าอาวาสมักไม่มีความรู้เห็น ไวยาวัจกรเป็นผู้จัดการเอง ถ้าไวยาวัจกรน้อยโง่งก็ไม่อาจตรวจสอบได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัชกาลที่ 5 ทรงไม่ไว้วางพระทัยไวยาวัจกร จึงทรงมีพระประสงค์จะให้รัฐเข้ามามีส่วนรู้เห็นควบคุมผลประโยชน์ที่ดินวัดด้วย<sup>3</sup>

<sup>1</sup> หจธ., ร.5 ศ.25/1 พระยาวิภาวดีการบตี..., หน้า 3 - 4.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>3</sup> หจธ., ร.5 ค.4.5/7 ที่ธรณีสงฆ์วัดสุทธาวาส พระราชหัตถ์เลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 17 กรกฎาคม ร.ศ.119.

การที่ทรัพย์สินของวัดในรูปตัวเงินจากค่าเช่าและผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัดทวีจำนวนมากขึ้น ประกอบกับการขยายตัวของที่ดินที่กำลังสร้างมูลค่ามากขึ้นแก่วัด ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเข้าควบคุมเศรษฐกิจวัด เพื่อให้ทราบความเคลื่อนไหวและจำนวนทรัพย์สินของวัด ซึ่งก่อนหน้านี้รัฐไม่ค่อยจะไต่ถามมาก่อน ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการเข้าควบคุมเศรษฐกิจวัดทั้งเงินผลประโยชน์จากค่าเช่าต่าง ๆ และที่ดินของวัด<sup>1</sup>

ก. กระทรวงธรรมการกับการควบคุมเศรษฐกิจวัด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ได้ทรงปรับปรุงและยกฐานะกรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2435<sup>2</sup> ซึ่งมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือ รับผิดชอบในการจัดการทำนุบำรุงรักษาวัด การพระศาสนา และกิจการสงฆ์<sup>3</sup> กระทรวงธรรมการจึงมีหน้าที่บำรุงดูแลรักษาวัดหลวงและวัดราษฎร์ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาวัดในแบบเก่าที่ให้อาการม ปลัดกรมวัดและกรมพระสุรัสวดีเป็นผู้ดูแลวัดอยู่<sup>4</sup> เมื่อระบบเลิกข้าพระเดิมนลง กระทรวงธรรมการจึงเป็นผู้ดูแลกิจการวัดแต่ผู้เดียว

เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชโองบายที่จะควบคุมกิจการสงฆ์ให้อยู่ใต้อำนาจอาณาจักร ดังนั้นเมื่อทรงตั้งกระทรวงธรรมการ จึงทรงให้อำนาจแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการอย่างสูงในการควบคุมกิจการวัดและสงฆ์จนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรณพระยาวิริยญาณวโรรสถึงกับทรงปรารภว่า "กล่าวอีกโวหารหนึ่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการ

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน. และ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 17 "ประวัติวัดพระเชตุพน," หน้า 350 - 351.

<sup>2</sup> แน่งน้อย คีตติรานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการ...", หน้า 12 - 16.

<sup>3</sup> หจช., ร.5 ศ.1/107 พระราชบัญญัติกระทรวงธรรมการ (ม.ท.)

<sup>4</sup> หจช., ร.5 ศ.1/13 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ..., หน้า 10 - 11.

เป็นผู้รั้งตำแหน่งสังฆราชา"<sup>1</sup>

นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้กระทรวงธรรมการเข้ามามีบทบาทในการควบคุมเศรษฐกิจวัด จึงทรงมอบหมายหน้าที่และอำนาจเพื่อการนี้แก่กระทรวงธรรมการ คือ

1. มีอำนาจเป็นผู้ดูแลรักษาศาสนสมบัติหรือเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ<sup>2</sup> โดยมีเจ้าพนักงานของกระทรวงธรรมการในสังกัดกรมสังฆการีซึ่งเป็นกรมย่อยในกระทรวงที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลเงินผลประโยชน์รายได้ของวัดต่าง ๆ โดยทรงเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลในการให้กระทรวงธรรมการได้ส่งพนักงานตรวจผลประโยชน์ของวัดหรือที่เรียกว่านายเวรการพระอาราม ออกตรวจผลประโยชน์ทั้งรายรับและรายจ่ายของวัดและยังทำหน้าที่เร่งนำเอาที่ธรณีสงฆ์ของวัดมาจัดให้เอกชนเช่าด้วย<sup>3</sup> นายเวรการพระอารามนี้จะทำหน้าที่ของตนในวัดทั่วไปยกเว้นวัดที่มีมรรคนายกหรือวัดที่เจ้าอาวาสและไวยาวัจกรจัดการดูแลผลประโยชน์ของวัดเอง

ปรากฏว่ากระทรวงธรรมการได้ทำหน้าที่ดูแลและจัดการผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ หลายวัดตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ทรงให้อำนาจ อาทิเช่น วัดที่ว่างในเขตวัดราชบูรณะให้บริษัทไผ่สยามเช่า ในปี พ.ศ. 2432 และยังมีวัดหลวงอีกหลายวัดที่กำลังดำเนินการอยู่<sup>4</sup>

<sup>1</sup> แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, "แถลงการณ์คณะสงฆ์ก่อนนำพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121...", เรื่องสมณศักดิ์, หน้า 1 - 36.

<sup>2</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์... การคณะสงฆ์, หน้า 396 - 399.

<sup>3</sup> หจช., ร.5 ศ.1/3 พระยาวุฒิจการบดี... และ ร.5 ศ.1/23 พระยาวุฒิจการบดี..., หน้า 25 - 30.

<sup>4</sup> หจช., ร.5 ศ.1/13 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพและพระยาวุฒิจการบดี..., หน้า 10 - 11.

รับโอนการดูแลการเงินผลประโยชน์ของวัดกัลยาณมิตร รวมทั้งการจัดเก็บค่าเช่าที่วัดจาก ไวยาวัจจรวัด ในปี พ.ศ. 2439 และยังรับดูแลการเงินผลประโยชน์และเก็บค่าเช่าของ วัดหลวงอีกหลายวัด<sup>1</sup> ในปี พ.ศ. 2444 กระทรวงธรรมการโดยกรมสังฆการีได้รับจัดผลประโยชน์ให้แก่วัดต่าง ๆ ที่มอบหมายให้ช่วยจัด โดยจัดให้เอกชนเช่าที่ดินทั้งวัดในกรุง และหัวเมืองรวม 34 วัด ได้เงินผลประโยชน์รวม 17,952 บาท<sup>2</sup>

2. มีอำนาจในการเป็นผู้เก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ และเป็นผู้ส่งจ่ายเงินแก่วัด

เมื่อเจ้าพนักงานเก็บเงินผลประโยชน์ค่าเช่าหรือเงินผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัดต่าง ๆ ได้ก็จะนำส่งกรมสังฆการีเพื่อเก็บรักษาไว้ ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2444 กรมสังฆการีมีเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ประมาณ 38 วัด ทั้งในกรุงและเมืองพระประแดง เก็บรักษาอยู่รวมเป็นเงิน 91,423 บาท 4 อัฐ<sup>3</sup> เงินจำนวนนี้เมื่อวัดใดมีความประสงค์จะเปิดไปเพื่อใช้จ่ายในกิจการวัดก็สามารถกระทำได้โดยตั้งเป็นงบประมาณเบิกในแต่ละปีต่อกรมสังฆการี อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบจำนวนวัดในกรุงในขณะนั้น (ประมาณ 269 วัด) กับวัดที่นำเงินผลประโยชน์มาฝากกรมสังฆการี ก็จะได้เห็นว่ายังมีวัดอีกจำนวนมากที่มีได้นำเงินผลประโยชน์มาฝาก

ต่อมาเมื่อเกิดความไม่เรียบร้อยในการดูแลและเก็บรักษาเงินผลประโยชน์วัดของกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2444 รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้โอนการจัดการ

ศูนย์วิทยพัทยากร

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/14 (ก,ข,ค) วัดกัลยาณมิตร เจ้าพระยาวิเศษกิจบดินทร์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ.115.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/1 เงินกัลปนาสงฆ์ พระอารามต่าง ๆ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบบังคมทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์, 25 สิงหาคม ร.ศ.120, หน้า 3 - 11.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน.

เงินผลประโยชน์วัดทั้งหมดจากกระทรวงธรรมการมาขึ้นกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ<sup>1</sup>

### 3. มีอำนาจในการออกระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการเงินของวัด

กระทรวงธรรมการโดยความเห็นชอบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีอำนาจในการออกระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการเงินของวัด ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อควบคุมทรัพย์สินผลประโยชน์การเงินของวัดให้อยู่ในสายตาของรัฐตลอดเวลา ดังเช่นการออกข้อบังคับสำหรับมรรคนายกจัดเรื่องเงินกัลปนาหรือข้อบังคับเรื่องเงินกัลปนาในปี พ.ศ. 2445<sup>2</sup> ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้อำนาจแก่มรรคนายกในการจัดการผลประโยชน์ของวัดทั้งนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงธรรมการ

### 4. มีอำนาจให้ความเห็นชอบหรือคัดค้านในการแต่งตั้งมรรคนายกและไวยาวัจกรวัด

เนื่องจากมรรคนายกและไวยาวัจกรวัดเป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการผลประโยชน์ของวัด ดังนั้นการที่กระทรวงธรรมการมีอำนาจให้ความเห็นชอบหรือคัดค้านการแต่งตั้งมรรคนายกและไวยาวัจกร (ในวัดที่ยังไม่มีการตั้งมรรคนายก) จึงเท่ากับกระทรวงธรรมการมีอำนาจในการควบคุมการเงินผลประโยชน์ของวัดด้วย การที่กระทรวงธรรมการได้อำนาจเข้าแทรกแซงการเลือกมรรคนายกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นชอบด้วย ดังพระราชดำรัสที่ว่า "ซึ่งกระทรวงจะได้อำนาจไต่ทวนในการเลือกมรรคนายกไม่สมควรบ้างนั้นก็เห็นจะควรอยู่"<sup>3</sup> ยิ่งกว่านั้นมรรคนายกที่ตั้งขึ้นใหม่แทนไวยาวัจกรของวัดหลวงเพื่อช่วยหาทางเพิ่มพูนรายได้ของวัดนั้น ก็มักเป็นบรรดาเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง

<sup>1</sup> หจจ., ร.5 ศ.1/79 พระราชหัตถ์เลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 25 สิงหาคม ร.ศ.120.

<sup>2</sup> หจจ., ร.5 ศ.25/1 ข้อบังคับสำหรับมรรคนายก... ร.ศ.121.

<sup>3</sup> หจจ., ร.5 ศ.25/2 มรรคนายก พระราชหัตถ์เลขาถึงพระยาวุฒิศการบดี, 17 กันยายน ร.ศ.121, หน้า 61 - 62.



ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 5<sup>1</sup> หรือเป็นคนของหลวงและการให้อำนาจอย่างมากมายแก่บรรณนายกเหล่านี้ในการดูแลจัดการผลประโยชน์วัด<sup>2</sup> ก็เท่ากับเป็นการลดอำนาจการจักประโยชน์ของเจ้าอาวาสและไวยาวัจกรกรมระบบเดิม เนื่องจากตามระบบใหม่เจ้าอาวาสและไวยาวัจกรวัดไม่สามารถดำเนินการจัดผลประโยชน์วัดได้ตามลำพัง โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากบรรณนายก ดังนั้นการตั้งบรรณนายกวัดหลวงและวัดราษฎร์จึงอาจพิจารณาได้ว่าเป็นความพยายามของรัชกาลที่ 5 ที่จะเข้าควบคุมการเงินผลประโยชน์ของวัดหลวงและวัดราษฎร์ทั้งหมดโดยผ่านกระทรวงธรรมการและมีสื่อกลางคือบรรณนายกและไวยาวัจกร ซึ่งมีหน้าที่ต้องรายงานฐานะการเงินผลประโยชน์ของวัดให้กระทรวงธรรมการทราบอยู่ตลอดเวลา. ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 5 จะปรากฏรายงานของบรรณนายกและไวยาวัจกรที่แสดงฐานะการเงิน รายรับรายจ่ายของวัดต่าง ๆ ที่ส่งเข้ามายังกระทรวงธรรมการมากมาย ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่ค่อยมีปรากฏ<sup>3</sup> การตั้งบรรณนายกและไวยาวัจกรวัดในตำแหน่งเป็นการช่วยเพิ่มพูนรายได้ของวัด แต่ในอีกตำแหน่งก็เป็นกลไกของรัฐในการควบคุมเศรษฐกิจวัดด้วย

นอกจากรัชกาลที่ 5 จะทรงให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้ควบคุมดูแลทรัพย์สินเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ แล้ว พระองค์ยังทรงโปรดให้กรมพระคลังข้างที่เป็นผู้ดูแลจัดประโยชน์ทรัพย์สินของวัดพิเศษอีก 7 วัด คือ วัดราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธ วัดบวรนิเวศน์ วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดเบญจม

## ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>1</sup>โปรดอ่านรายละเอียดในหัวข้อ ผู้จัดการผลประโยชน์ของวัดในบทนี้

<sup>2</sup>หจธ., ร. 5 ศ. 25/1 ข้อบังคับสำหรับบรรณนายก... ร.ศ. 121

<sup>3</sup>โปรดศึกษารายละเอียด รายงานบรรณนายกและไวยาวัจกรของวัดต่าง ๆ

ได้จาก หจธ., ร. 5 ศ. 6 รายงานบรรณนายกวัดต่าง ๆ ตั้งแต่อักษร ก. ถึง อ.

บพิตร<sup>1</sup> วัดแห่งนี้กรมพระคลังข้างที่เป็นผู้ควบคุมดูแลผลประโยชน์โดยตรงในพระบรมราชานามาวชิชัยเป็นอิสระจากกระทรวงธรรมการ

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงความมั่งคั่งในทรัพย์สินผลประโยชน์การเงินของวัด จึงทรงใช้กระทรวงธรรมการและกรมพระคลังข้างที่เป็นผู้ควบคุมเศรษฐกิจวัดอย่างใกล้ชิด แม้ต่อมาจะมีปัญหาเรื่องการเงินผลประโยชน์วัดที่กระทรวงธรรมการดูแลอยู่จนเป็นเหตุให้มีการโอนการเงินผลประโยชน์วัดทั้งหมดจากกระทรวงธรรมการไปขึ้นกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่กระทรวงธรรมการก็ยังคงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการควบคุมเศรษฐกิจวัดในฐานะเป็นหน่วยงานที่ควบคุมนโยบายเกี่ยวกับเศรษฐกิจวัดอยู่

## ข. การควบคุมการเงินผลประโยชน์และที่ดินวัดของรัฐ

1. การควบคุมการเงินผลประโยชน์ของวัด ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการซึ่งในขณะนั้นมีเจ้าพระยาภาสกรวงษ์เป็นเสนาบดีเป็นผู้ควบคุมดูแลเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ เรื่อยมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2444 พระองค์มีพระราชประสงค์ต้องการทราบเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ที่กระทรวงธรรมการดูแลอยู่ จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์แสดงบัญชีการเงินผลประโยชน์ของวัดในความดูแลของกระทรวงธรรมการทั้งหมด เจ้าพระยาภาสกรวงษ์จึงได้ถวายรายงานกราบบังคมทูลเงินผลประโยชน์วัดดังกล่าว<sup>2</sup> เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงพิจารณารายงานดังกล่าวแล้ว ทรงพบว่า มีข้อบกพร่องในเรื่องการจัดเก็บเงินผลประโยชน์วัดหลายประการและมีแนวโน้มว่าเงินผลประโยชน์ดังกล่าวจะสูญหายไปครบตามบัญชี

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.25/2 มรรคนายก พระยาวิสุทธิการบดี..., หน้า 14 - 15 และพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิการบดี, 3 มิถุนายน ร.ศ.121, หน้า 17 - 19 และ ร.5 ศ.6/47 (ท) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (แก้ว) บัญชีการเงินของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ร.ศ.111, หน้า 9 - 10.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/1 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์..., หน้า 3 - 11.

จริง ซึ่งอาจจะเกิดการทุจริตด้วย ทั้งนี้ในวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2444 จึงทรงมีพระบัญชาสั่งให้โอนการจัดการเงินผลประโยชน์ของวัดและการศึกษาทั้งหมดในกระทรวงธรรมการไปขึ้นกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทั้งนี้พระองค์ทรงพระราชทานเหตุผลว่า

ด้วยเห็นว่าเงินผลประโยชน์ในการพระอารามแลการศึกษา คือเงินจำหน่ายที่วัด ค่าเช่าที่ขึ้นวัด ค่าเช่าที่ขึ้นโรงเรียน โรงพยาบาล เงินบำรุงการศึกษา เงินเรียรายเป็นต้นเหล่านี้ ซึ่งกระทรวงธรรมการเป็นธุระดูแลอยู่ ในบัดนี้เห็นว่า เป็นจำนวนเงินมาก เป็นการเนื่องด้วยการคลัง จะให้คงอยู่ในกระทรวงธรรมการจะไม่เป็นการเรียบร้อย เพราะฉะนั้นให้ยกการเหล่านี้มาขึ้นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตั้งแต่บัดนี้ไป<sup>1</sup>

พระบรมราชโองการนี้จึงเป็นการลดอำนาจและหน้าที่ของกระทรวงธรรมการลงอย่างมาก จากนั้นพระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เข้าตรวจสอบบัญชีการเงินของกระทรวงธรรมการ เป็นการใหญ่ เพื่อดำเนินการโอนเงินจากกระทรวงธรรมการมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่ก็ต้องประสบปัญหาอุปสรรคหลายประการ เนื่องจากกระทรวงธรรมการไม่พร้อมจะส่งเงินและการเงินในบัญชีรายรับและรายจ่ายก็มีข้อบกพร่องทำให้ไม่เรียบร้อยมีระเบียบการเงินการบัญชีเป็นจำนวนมาก<sup>2</sup> นอกจากนี้ยังพบว่า เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ได้นำเงินทดลองจ่ายราชการไปใช้จ่ายหนี้สินส่วนตัวในปี พ.ศ. 2442 และมีเงินทดลองจ่ายที่อยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์อีก 11,299 บาท 13 อัฐ ซึ่งท่านยังไม่สามารถชี้แจงหลักฐานรายละเอียดการเบิกจ่ายได้<sup>3</sup>

<sup>1</sup> หจธ., ร.5 ศ.1/79 พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 25 สิงหาคม ร.ศ.120.

<sup>2</sup> หจธ., ร.5 ศ.1/79 รายงานตรวจรับการเงินสาธารณประโยชน์ในกรมสังฆการีย์ กระทรวงธรรมการ ของหม่อมเจ้าคุ้ม, 20 ธันวาคม ร.ศ.120, หน้า 14-16 และ 17.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 16 - 17.

การใช้จ่ายเงินผลประโยชน์วัดในกรมสังฆการีที่จ่ายให้แก่วัดต่าง ๆ ก็มีข้อบกพร่องมากและมีหลักฐานว่าเจ้าหน้าที่ของกรมสังฆการีส่งผูกกรรมไปในทางทุจริต<sup>1</sup> อีกทั้งการแบ่งเงินส่วนลศหรือเงินเดือนไวยาวัจกรที่หักแบ่งจากเงินค่าเช่าผลประโยชน์วัดที่ไวยาวัจกรเก็บไคของวัดประทุมคงคา และวัดกัลยาณมิตร ก็อยู่ในอัตราที่สูงเกินไปถึง 14 และ 20 % ปรากฏว่าไวยาวัจกรวัดประทุมคงคาได้เงินเดือนหรือเงินค่าส่วนลศ (14 %) คิดเป็นเงินรวมไม่ต่ำกว่า 1,120 บาท จากเงินค่าเช่าที่เก็บได้ทั้งหมดไม่ต่ำกว่า 8,000 บาท<sup>2</sup>

ผลจากการตรวจสอบบัญชีการเงินของกระทรวงธรรมการจึงสรุปได้ว่า มีเงินสูญหายเป็นจำนวนมากและเกี่ยวพันถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์<sup>3</sup> จากเหตุการณ์ดังกล่าวสร้างแรงกดดันแก่เจ้าพระยาภาสกรวงษ์อย่างมาก ในที่สุดเจ้าพระยาภาสกรวงษ์จึงตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2445 โดยอ้างเหตุผลว่า ข้าราชการ ความจำและสติปัญญาเลอะเลือนและมีโรคประจำตัว ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ลาออกได้<sup>4</sup> ต่อมาจึงทรงแต่งตั้งให้พระยาวุฒิกาบดีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน<sup>5</sup>

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 22 - 23.

<sup>2</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>3</sup> หจข., ร.5 ศ.1/79 กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 7 มีนาคม ร.ศ.120.

<sup>4</sup> หจข., ร.5 ศ.1/81 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 18 เมษายน ร.ศ.121 และพระราชกระแสตอบ

<sup>5</sup> หจข., ร.5 ศ.1/81 ประกาศตั้งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ประกาศ ณ วันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ.121.

จากปัญหาการจัดการเงินผลประโยชน์วัดของกรมสังฆการีในกระทรวงธรรมการ ดังกล่าว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติซึ่งเป็นผู้รับโอนจึงได้ดำเนินการระดมปัญหา นอก จากนั้นเพื่อให้การ เงินผลประโยชน์วัดเป็นระเบียบเรียบร้อยยิ่งขึ้น กระทรวงพระคลังมหา สมบัติจึงได้เสนอแนะวิธีจัดการเงินผลประโยชน์วัดใหม่ ซึ่งเรียกว่า วิธีเก็บเงินของพระ อารามต่าง ๆ<sup>1</sup> เพื่อให้รัฐสามารถควบคุมเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ได้รัดกุมยิ่งขึ้น แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ารัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำวิธีการนี้มา ใช้หรือไม่

ในเดือนเดียวกัน พระยาวิภาวดีรังสิตซึ่งรั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เสนอแนะว่าจะต้องเร่งรีบจัดการเงินผลประโยชน์วัด ให้เรียบร้อยเป็นแบบแผน โดยต้องขอเจ้าพนักงานการเงินในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่มีความสามารถมาช่วยระดมงาน<sup>2</sup> ส่วนการเงินในกระทรวงพระยาวิภาวดีรังสิตก็เห็นว่า ควรจัดใหม่คือ รวมการเงินของทุกกรมในกระทรวงธรรมการ และมอบให้ปลัดบัญชาทำหน้าที่ เป็น กองเคี้ยวเพื่อจะไต่ไม่ยุ่งยาก และเงินผลประโยชน์วัดนั้นในต้นปีจะแยกบัญชีใหม่เป็นสอง ตอนคือ การเงินผลประโยชน์วัดที่จะเก็บในปีใหม่จะให้จัดระเบียบตามแบบแผนใหม่ให้ถูก ต้องตามระเบียบของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ส่วนเงินผลประโยชน์วัดเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2444 ย้อนหลังลงไปจะแยกต่างหาก และให้ปลัดบัญชาที่เสด็จให้เสร็จซึ่งคงจะจัด การได้เรียบร้อย<sup>3</sup> ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริเห็นชอบและอนุญาตให้จัดการตาม นั้น ดังนั้นการเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ จึงยังคงถูกควบคุมโดยรัฐตามเดิมซึ่งวัดจะ ต้องนำเงินผลประโยชน์ที่ได้จากค่าเช่าและอื่น ๆ ไปฝากกับรัฐเพียงแต่เปลี่ยนจากการฝาก

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.1/79 วิธีเก็บเงินของพระอารามต่าง ๆ, หน้า 10 - 13.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.1/83 พระยาวิภาวดีรังสิตกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 26 เมษายน ร.ศ.121.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน.



คลังหอธรรมสังฆการีเป็นปากกับคลังของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงสามารถควบคุมได้ง่ายขึ้น เนื่องจากทรงมีความสนิทสนมและไว้วางพระราชหฤทัยต่อกกรมหมื่นมเหศวรราชหฤทัยเป็นอย่างมาก

มิใช่แต่วัดในกรุงเทพมหานครที่ถูกควบคุมเงินผลประโยชน์เท่านั้น วัดในหัวเมืองก็ถูกควบคุมด้วย โดยมรรคนายกหรือไวยาวัจกรวัดจะต้องนำเงินผลประโยชน์ของวัดไปฝาก ณ คลังมณฑลหรือศาลว่าการมณฑล ดังปรากฏว่ามรรคนายกวัดโพธารามเมืองนครสวรรค์ต้องนำเงินผลประโยชน์วัดที่จัดเก็บได้ส่งฝากคลังมณฑลนครสวรรค์<sup>1</sup> หรือกรณีมรรคนายกวัดกลาง เมืองนครราชสีมาต้องนำเงินผลประโยชน์วัดส่งต่อข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งท่านได้ให้เจ้าหน้าที่งานสรรพากรเก็บรักษาไว้ยังศาลว่าการมณฑล<sup>2</sup>

2. การควบคุมที่ดินวัดของรัฐ การขยายตัวของจำนวนวัดในกรุงเทพมหานครอย่างรวดเร็วในตอนปลายรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวนวัดในกรุงเพิ่มขึ้นเป็น 269 วัด เป็นผลให้ที่ดินในกรุงถูกวัดครอบครองเป็นจำนวนมากน้อย จนกล่าวได้ว่าวัดเป็นสถาบันหนึ่งในสมัยนั้นที่ครอบครองที่ดินในกรุงและนอกกรุงมากแห่งหนึ่ง



<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/68 (พ) รายงานมรรคนายกวัดโพธาราม เมืองนครสวรรค์ จินสมบุญมรรคนายก กราบเรียนพระยาอมรินทร์อุสาโยธย ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครสวรรค์, 23 เมษายน ร.ศ.128, หน้า 4 - 8.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.6/8 (ก,ข,ค) วัดกลาง เมืองนครราชสีมา พระยากำแหงสงคราม ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครราชสีมา เรียนเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์-วชิกร, 17 ตุลาคม ร.ศ.125, หน้า 2 - 4.

รัฐก็มีความวิตกกังวลต่อการขยายตัวของที่ดินวัดหรือที่ธรณีสงฆ์<sup>1</sup> เนื่องจากที่  
ธรณีสงฆ์ลักษณะพิเศษบางประการที่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์หรือ  
เป็นผลเสียต่อรัฐคือ

ประการแรก ที่ดินวัดถือเคร่งครัดว่าไม่สามารถซื้อขายได้ ทำให้ไม่มีประโยชน์  
เท่าที่ควร<sup>2</sup> ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 ทรงแนะนำแก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า  
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้นำที่ดินวัดนครนารถส่วนหนึ่งมาขายเพื่อนำเงินผลประโยชน์นั้น  
มาลงทุนทำกิจการพาณิชย์เข้าวัด สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงตอบว่า

แต่ที่เขานั้นจะขายชั้ค้อยู่ด้วยมีข้อห้ามในพระวินัยไม่ให้ทำพาติกรรมคือการแลกเปลี่ยน  
เปลี่ยนเพื่อเจริญประโยชน์สงฆ์ให้ขาดผล เหมือนอย่างในส่วนวัดมฤคทายวัน  
โคกเขาป่าหนึ่งสามสิบบาทเศษ กรมหมื่นปราบปรบักขเคยแนะนำให้ขายเอา  
เงินไว้ในแท่งจะโคกอกเบี้ยมากกว่า ขอนั้นเป็นจริงแต่ชั้ค้อยู่ด้วยพระวินัย  
เช่นนี้<sup>3</sup>

นอกจากนี้ที่ซึ่งวัด (ที่ดินในเขตกำแพงวัด) ยังถือเป็นเขตหวงห้ามเกิดซากที่ใคร  
จะล่วงล้ำเข้าไปหาประโยชน์ไม่ได้ สร้างความลำบากให้แก่รัฐในเมื่อจำเป็นต้องสร้าง  
ถนนผ่านเข้าไปในเขตวัด ดังกรณีรัชกาลที่ 5 จะทรงตัดถนนซึ่งต้องผ่านไปเขตที่ซึ่ง  
วัดมฤคทายวันรามเจ็คน้อย ทำให้กลายเป็นเรื่องใหญ่โตเพราะผิดพระวินัย รัชกาลที่ 5  
จึงทรงลำบากพระทัยอย่างยิ่งและสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ทรง  
เป็นกังวลพระทัยมาก<sup>4</sup>

<sup>1</sup> ырทัพย ฑลสรี, "การถือครองที่ดินในประเทศไทย (พ.ศ. 2444 - 2475) :  
ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์  
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 64.

<sup>2</sup> พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ  
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 209.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

<sup>4</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 211 - 212.

แม้ภายหลังคณะสงฆ์และรัฐจะยอมผ่อนปรนพระวินัยให้สามารถซื้อขายที่ดินวัดได้ แต่การซื้อขายที่ดินวัดก็ยังลงกระทำไม่ยาก

ประการที่สอง รัฐยกเว้นอากรค่านาแก่ที่ธรณีสงฆ์<sup>1</sup> แม้ต่อมาเมื่อนาของวัดขยายตัวเพิ่มขึ้นรัฐจะยกเว้นอากรค่านาที่ธรณีสงฆ์ของวัดเพียง เฉพาะวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตเท่านั้น แต่ก็ทำให้รัฐต้องเสียผลประโยชน์ที่จะได้จากอากรค่านาปีหนึ่งจำนวนไม่น้อย รัฐจึงไม่ต้องการให้ที่ดินตกไปเป็นของวัดมากขึ้น<sup>2</sup>

ประการที่สาม การที่มีผู้นิยมทำบุญโดยการถวายที่ดินแก่วัดซึ่งมีจำนวนมากขึ้นทุกที ทำให้วัดมีที่ดินครอบครองมากขึ้น ดังที่พระเจ้าอองยาเซอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรทรงพระคำไว้ว่า "เพราะจะมีผู้ถวายที่แก่วัดมากขึ้นทุกที การซึ่งวัดถือที่ดินแล้วโอนไม่ได้ชั่วกัลปาวสานนั้นต่อไปนาน ๆ ที่ดินของวัดจะทวีมากขึ้น ที่ดินทั้งหลายจะเป็นที่วัดหมด"<sup>3</sup>

การที่วัดมีแนวโน้มที่จะครอบครองที่ดินมากขึ้น ทำให้เป็นผลเสียต่อการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์เต็มที่ เนื่องจากที่ดินวัดซื้อขายไม่ได้ย่อมไม่ก่อให้เกิดการลงทุนบนที่ดินนั้นมากเหมือนที่เอกชน และจะทำให้วัดกลายเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ นอกจากนี้ที่กัลปนา<sup>4</sup>ก็มักก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นที่ตายคงคำว่า "ที่กัลปนา... ที่ดินจำพวกนี้ก็เหมือนตายเหมือนกัน เพราะเหตุว่าถึงแม้จะซื้อขายกรรมสิทธิ์กันได้ก็จริงอยู่ แต่เมื่อ

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ค.4.2ก/13 พิกัดท้องตราการเรียกเก็บอากร ร.ศ.115.

<sup>2</sup> แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1 "พระมหาสมณเถาสนถึงผู้บัญชาการคณะมณฑลนครชัยศรี เรื่องค่านาอากรที่ธรณีสงฆ์ วันที่ 21 เมษายน 2456," หน้า 110 - 111.

<sup>3</sup> หจข., ร.6-7 ค.20/1 พระยาจักรีมาดิศรีศีลวิสุทธิ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7, 5 มีนาคม พ.ศ.2467.

ณจประโยชน์ตกเป็นของวัดเสียตลอดไปเช่นนี้แล้ว ก็ยอมไม่มีการซื้อขายกันอยู่เอง"<sup>1</sup>

จากลักษณะพิเศษดังกล่าวรัฐจึงมีความต้องการที่จะควบคุมที่ดินวัดไม่ให้เพิ่มจำนวน อย่างรวดเร็ว ในขณะที่เดียวกันก็ต้องการควบคุมผลประโยชน์ที่เกิดจากที่ดินวัดเหล่านั้นด้วย เนื่องจากรัฐตระหนักดีว่าการนำที่ดินวัดมาหาผลประโยชน์กำลังทวีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

รัฐเองได้อำนาจกรรมสิทธิ์และถือเป็นที่ธรณีสงฆ์หรือที่ดินวัดทั้งหมดแท้จริงก็คือที่ดินของรัฐ วัดเป็นแต่เพียงผู้ครอบครองใช้ประโยชน์เท่านั้น ดังคำกล่าวของพระเจ้าอโนงยาเชอ กรมหลวงคำร้งราชานุภาพ กลางที่ประชุมเสนาบดีสภาว่า "ความเป็นจริงคือที่ธรณีสงฆ์แลที่อุปัชฌาระวัดทั้งหลายเป็นที่สำหรับแผ่นดิน หาใช่ที่ของพระไม่ พระเป็นแต่ผู้รักษาที่มีให้ใครบุกรุกได้"<sup>2</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชดำรัสว่า "ที่ของวัดก็เป็นสำหรับแผ่นดิน เช่นที่ในกระทรวงนครบาล"<sup>3</sup> รัฐจึงมีอำนาจเหนือที่ธรณีสงฆ์ของวัดและเป็นผู้ควบคุมที่ดินวัดไม่ว่าจะเป็นการเช่าหรือการซื้อขายที่ดินวัด ซึ่งสามารถกระทำได้ภายหลังต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐก่อนเสมอ ดังจะเห็นได้จากกรณีสถานทูตอเมริกันจะขอเช่าที่ดินวัดม่วงแคเพิ่มเติมโดยจะติดต่อกับเจ้าอาวาส และขอให้พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณทิพากรที่สมเด็จฯพระอุษายาจารย์ เจ้าคณะใหญ่เป็นผู้เจรจากับเจ้าอาวาส แต่ท่านตอบว่า

<sup>1</sup> หจข., ร.6-7 ศ.20/14 รายงานประชุมกรรมการพิจารณาเรื่องที่ดินวัดร้าง, 20 ตุลาคม พ.ศ.2471.

<sup>2</sup> หจข., ร.5 ศ.8.3/8 รายงานเสนาบดีสภา เรื่องที่ธรณีสงฆ์, 12 มีนาคม ร.ศ.124.

<sup>3</sup> เรื่องเดียวกัน.

ขอรับจงตอบว่า การที่จะเช่าใหม่นั้น พระไม่เกี่ยวของ วัคเป็นของ  
 สาสนาก็จริงแต่อยู่ในความปกครองของราชารบัตย ต้องให้กราบทูล  
 พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ แลวแต่จะเป็นประการใด ต้องเป็นไปตามพระ  
 ราชคำริหทุกประการ<sup>1</sup>

ดังนั้นจึง เห็นได้ว่ารัฐ โดยองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้ควบคุมที่ธรณีสงฆ์และที่ดินวัค  
 ทั้งหมด การจะจัดประโยชน์ประการใดบนที่ดินวัคจึงต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระ  
 องค์ก่อนเสมอ

นอกจากนี้รัฐยังควบคุมการจัดประโยชน์และเงินผลประโยชน์บนที่ดินวัค โดยผ่าน  
 เจ้าพนักงานกรมสังฆการีหรือมรรคนายกและไวยาวัจจกรอีกด้วย โดยบุคคลเหล่านี้ได้รับ  
 อำนาจจากรัฐให้เป็นผู้ดูแลจัดนำที่ดินวัคมาให้เช่าหาผลประโยชน์ ตลอดจนเก็บเงินผล  
 ประโยชน์ของวัคส่งรัฐ ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมที่ดินวัคทางอ้อม

การควบคุมที่ดินวัคของรัฐที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การตราพระราชบัญญัติ  
 ลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งห้ามซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินวัค ดังที่ว่า  
 ". . . ที่วัคก็ ที่ธรณีสงฆ์ก็ เป็นสมบัติสำหรับพระสาสนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว  
 ผู้เป็นอรรคสาสนปัดมก ทรงปกครองรักษาโดยพระบรมราชานุกาพ ผู้ใญ่หนึ่งจะโอน  
 กรรมสิทธิ์ที่นั้นไม่ได้"<sup>2</sup> แม้ภายหลังรัชกาลที่ 5 จะทรงยอมให้มีการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินวัค  
 ได้บ้างเนื่องจากความจำเป็นในการต้องใช้สอยที่ดินของวัคมีมากขึ้น ดังพระวินิจฉัยของ  
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับมาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัตินี้  
 ที่ว่า ". . . ไม่ใช่ห้ามเป็นชาติที่เกี่ยวข้อง เคยพระราชทานพระบรมราชานุกาพให้โอนได้

<sup>1</sup> หจข., ร.5 ศ.6/11 (ก,บ,ย) ที่ธรณีสงฆ์วัคม่วงแค พระวรวงษเชอ  
 พระองค์เจ้าพระอรุณนิกากุณากร เจริญพรพระยาวุชิการบถี่, 17 กันยายน ร.ศ.120.  
 หน้า 10 - 11.

<sup>2</sup> พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121, มาตรา 7, หน้า 45.



ก็มี แปลว่า หากถามล่าฟ้าไม่ได้ ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต<sup>1</sup>

แต่การออกพระราชบัญญัติฉบับนี้ เท่ากับความคุ้มครองวัดไม่ให้มีอสรະในทรัพย์สินที่ดินวัด ดังยกก่อน ซึ่งก่อนหน้านั้นเจ้าอาวาสบางวัด ก็มีสิทธิ์หรือแอบใช้สิทธิ์ในการที่ดินจะขายหรือ โอนที่ดินวัดบางส่วนเพื่อประโยชน์ของวัด และยังทำให้การซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน วัดกระทำได้อย่างขึ้น ซึ่งก็เท่ากับเป็นการควบคุมการ ซื้อขายที่ดินวัดให้ต้องผ่านความเห็นชอบ จากองค์พระมหากษัตริย์ก่อน อย่างไรก็ตามมาตราหนึ่งของพระราชบัญญัติก็มีผลคือวัด เช่นกัน ในการป้องกันไม่ให้ เจ้าอาวาสที่หวังหากินกับผลประโยชน์วัดนำที่ดินวัดออกขายเอาผลประโยชน์ เป็นของตน

นอกจากนี้ในพระราชบัญญัติฉบับเดียวกัน ยังระบุว่า . . . วัดใดร้างสงฆ์ ไม่อาไศรย ให้เจ้าพนักงานฝ่ายพระราชอาณัติกร เป็นผู้ปกครองรักษาวัดนั้น ทั้งที่พระผู้ สงฆ์ขึ้นวัดนั้นด้วย<sup>2</sup>

การกำหนดดังกล่าวทำให้รัฐได้เข้าเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของที่วัดร้างซึ่งมีจำนวนมาก ทั่วประเทศ และได้เข้าจัดการดูแลการเงินกลับเป็นของที่วัดร้างด้วย ดังตัวอย่าง การที่รัฐเข้าดูแลที่วัดร้างของหลวงเก่า<sup>3</sup> ก่อนมาได้แก้ปัญหาว่าเงินกลับเป็นวัดร้างของ หลวงเก่านี้จะจัดการอย่างไร ที่ประชุมเสนาบดีสภาจึงเสนอให้เก็บไว้เป็นทุนการพระราช กุศลของรัชกาลที่ 5 สุดท้ายจะทรงพระกรุณาโปรดให้ใช้ในเรื่องใดก็จ่ายไปเป็นคราว ๆ ปรากฏว่าระบองต์ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย<sup>4</sup>

<sup>1</sup> ปรากฏว่าในเจดีย์นี้เจดีย์ใน พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ฉบับที่พิมพ์ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, หน้า 45.

<sup>2</sup> พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121, มาตรา 8, หน้า 45-46.

<sup>3</sup> หจธ., ร.5 ศ.8.3/6 พระเจ้านั่งยาเขอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 7 เมษายน ร.ศ.123.

<sup>4</sup> หจธ., ร.5 ศ.8.3/6 รายงานเสนาบดีสภา, 18 เมษายน ร.ศ.123.

จะเห็นได้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพยายามดำเนินนโยบายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชาติให้อยู่ในความดูแลของรัฐโดยตลอด และทรงสามารถกระทำสำเร็จ จนอาจกล่าวได้ว่าไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่จะเอาพระทัยใส่และสามารถควบคุมดูแลเศรษฐกิจชาติที่วัดถึงอย่างพระองค์ท่าน

การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างใหญ่หลวงต่อเศรษฐกิจชาติจากที่เคยพึ่งพาแต่รัฐมาเป็นการพึ่งพาตนเองมากขึ้น การเลิกระบบทาสและไพร่ การให้วัดเข้ารับภาระการศึกษาของชาติและการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการอุปถัมภ์วัด เช่น การยกเลิกการถวายเงินถ้ำขนาแก้ววัด รวมทั้งการลดงบประมาณค่าใช้จ่ายในการอุปถัมภ์แก้ววัดหลวงในกรุงเทพมหานคร ทำให้วัดต่างๆ ต้องสูญเสียผลประโยชน์ครั้งใหญ่ทั้งในรูปแบบแรงงานและผลประโยชน์ตัวเงิน ในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงนโยบาย จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเผชิญกับความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐกับวัด แต่เนื่องจากวัดตระหนักดีว่าตนยังจำเป็นต้องพึ่งพารัฐอยู่ ความขัดแย้งจึงไม่รุนแรง ในขณะที่วัดพยายามประนีประนอมโดยการให้ความช่วยเหลือแก่วัดเท่าที่จะสามารถทำได้ เช่น ให้เงินช่วยเหลืออุทิศทุนแก่วัดหลวงสำคัญๆ และช่วยเสด็จให้วัดพึ่งพาตนเองมากขึ้นด้วยการแนะนำและหาทางให้วัดนำทรัพย์สินที่ดินมาใช้สร้างผลประโยชน์เพื่อชดเชยรายได้ของวัดที่ขาดไป หรือการตั้งกระทรวงธรรมการ และมรรคนายกเข้าช่วยเพิ่มพูนผลประโยชน์รายได้ให้แก่วัด แต่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่งคั่งของทรัพย์สินวัดที่กำลังทวีจำนวนและมูลค่าขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้รัฐเริ่มตระหนักว่ามีความจำเป็นที่รัฐจะต้องเข้าควบคุมเศรษฐกิจวัดเพื่อวัดเองและเพื่อความมั่นคงของรัฐ รัฐจึงดำเนินการควบคุมเศรษฐกิจวัดโดยใช้หน่วยงานของรัฐคือกระทรวงธรรมการ และเข้าควบคุมการเงินผลประโยชน์รวมทั้งที่ดินของวัด ซึ่งกล่าวได้ว่า ตลอดสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จในการควบคุมเศรษฐกิจวัดอย่างไม่เคยมีมาก่อน

อย่างไรก็ตาม นโยบายของรัฐที่ได้วัดพึ่งพาตนเอง ทลอดจนความเปลี่ยนแปลงของภาวะเศรษฐกิจสังคมในขณะนั้นยังดลให้ทรัพย์สินของวัดถูกนำมาใช้หลายประโยชน์มากขึ้น ปริมาณทรัพย์สินของวัดจึงเพิ่มมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานครในสมัยนี้เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งจะปูทางไปสู่ความมั่งคั่งของสถาบันวัดในเวลาต่อมา.



ศูนย์วิทยพัทยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย